

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

ФЕНОМЕН МІЛТОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Виконала: студентка групи 8.0548
спеціальності 8.030101 «Соціологія»
Кукуй А.О.

Керівник: к.філос.н., доцент кафедри
соціології,
Кудінов І.О.

Рецензент: к.філос.н., доцент кафедри
соціології,
Бірюкова Т.Ф.

Запоріжжя – 2020

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 67 сторінок, 36 позицій у списку літератури, 3 додатків.

МІЛІТОКРАТІЯ, ФОРМА ПРАВЛІННЯ, ВІЙСЬКОВИЙ РЕЖИМ,
ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Мета дослідження: визначити напрями гармонізації участі військових в державному управлінні України.

Об'єкт дослідження: мілітократія як форма правління в державі.

Предмет дослідження: феномен мілітократії в Україні.

Методи дослідження: структурно-функціональний, соціально-комунікативний, аналіз документів, аналіз, синтез, індукція, дедукція.

Гіпотеза дослідження: рівень розвитку мілітократії в Україні відповідає характеру зовнішніх та внутрішніх викликів, що постають перед країною.

Висновки: 1. Військові режими зазвичай приходять на зміну демократіям, багатопартійність авторитарним режимам або анархії. Військові режими відрізняються від цивільних мотивами приходу до влади, варіантами інституціональних режимів, способами виходу з владних структур.

2. Мілітократія – це політичний режим, основним механізмом впливу на систему є його армія та насильство. Вона супроводжується скасуванням колишньої конституції, розпуском парламенту, повною заборонаю будь-яких опозиційних сил, концентрацією законодавчої і виконавчої влади в руках військової ради, що не в змозі забезпечити економічну ефективність.

3. Мілітаризація влади небезпечна ще й подальшим ростом числа військових в органах державного управління. Формування кадрового резерву з людей в погонах загрожує більшою мілітаризацією. Помірний контроль чисельності військових в парламенті – це захист від надмірних бюджетних витрат на оборону, безпеку і положення в армії.

SUMMARY

Master's qualification work consists of 67 pages, 36 literature sources, 3 annexes.

MILITOCRACY, GOVERNMENT FORM, MILITARY REGIME, STATE GOVERNMENT

Research purpose is to determine the harmonization directions of military participation in the state administration of Ukraine.

Research object is the militocracy as a form of state government.

Research subject is the militocracy phenomenon in Ukraine.

Research methods are structural-functional, social-communicative, document analysis, analysis, synthesis, induction, deduction.

Research hypothesis is that the level of militocracy development in Ukraine is consistent with the nature of the external and internal challenges facing the country.

Conclusions: 1. Military regime usually replace democracies, multiparty authoritarian regime, or anarchy. Military regimes differ from civilian by the motives of coming to power, institutional regimes variants and ways of exiting power structures.

2. Militocracy is a political regime, its main mechanism of influence is its army and violence. It is accompanied by the former constitution abolition, parliament dissolution, complete ban on any opposition forces, concentration of legislative and executive power in the hands of the military council, and is unable to provide economic efficiency.

3. The militarization of power is also dangerous with the further increase in the number of military personnel in public administration. Formation of personnel reserve out of people in uniform threatens even more militarization. Moderate control over the military number in parliament is a protection against excessive budget expenditures on defense, security and military positions.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МІЛІТОКРАТІЇ В УКРАЇНІ.....	9
1.1. Історія дослідження феномену мілітократії.....	9
1.2. Уточнення змісту основних понять: «влада», «армія», «держава», «форма правління», «мілітократія»	14
1.3. Принципи та методи дослідження феномену мілітократії в Україні	21
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЛІТОКРАТІЇ В УКРАЇНІ.....	26
2.1. Класифікація форм правління та політичних режимів	26
2.2. Мілітократія як форма правління та політичний режим	36
2.3. Особливості прояву мілітократії в сучасному світі	40
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МІЛІТОКРАТІЇ В УКРАЇНІ.....	49
3.1. Обґрунтування емпіричного методу дослідження феномену мілітократії в Україні	49
3.2. Аналіз результатів соціологічного дослідження	52
3.3. Рекомендацій щодо зменшення негативних проявів феномену мілітократії в Україні.....	55
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	64
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Мілітаризм – рухлива, нескінченно оспорювана концепція, яка переживає своєрідний ренесанс у багатьох куточках соціологічної спільноти. У критичних дослідженнях безпеки сфера охоплення цієї концепції все більше звужується через те, що теорія і аналіз сфокусувалися переважно на різних практиках сек'юритизації.

Мілітаризм і виробництво безпеки взаємно обумовлені, тому у нас є всі підстави вивчати різні прояви мілітаризму, їх історичні траєкторії і взаємозв'язки. Спираючись на роботи історичних соціологів, ми виділяємо ще три типи: мілітаризм національної держави, мілітаризм громадянського суспільства і неоліберальний мілітаризм. Вважаємо, ця типологія більш адекватно відображає ключові трансформації цієї концепції в наш час і допомагає краще зрозуміти порочне коло «мілітаризм – безпека».

При більш глибокому аналізі цих висловлювань можна переконатися, що мова йде не тільки про насильство, а в кінцевому рахунку про форму влади і управління як військовими масами, так і переможеними народами. Ведення військових дій передбачає наявність системи управління – владного регулювання процесом, що включає в себе дислокацію, переміщення військ, безпосереднє ведення бойових дій, а також організацію населення на захоплених (окупованих) територіях. Питання про те, чи всякий збройний конфлікт можна назвати війною, не є ключовим у контексті даного дослідження. Проте слід зазначити, що відмінність проглядається в постановці мети. Будь збройний конфлікт не має на меті повного захоплення противного держави, його знищення як такого. Війна ж, навпаки, основною метою ставить завоювання держави і реформування його економіки і соціального устрою стосовно державі-переможцю. Останнє передбачає знову ж здійснення владних відносин з боку військової адміністрації. Таку функцію несуть коменданти (начальники) гарнізонів на захоплених територіях, саме військова адміністрація призначає чиновників з представників найбільш лояльних до

завойовникам (визволителям) верств населення для здійснення управлінської діяльності на місцях. Подібну картину ми спостерігали з найдавніших часів і до наших днів.

Проблема боротьби проти мілітаризму і його ідеології займала розуми прогресивних людей кожної епохи експлуататорському суспільства. Велика увага аналізу ідеології буржуазного мілітаризму була приділена А. Бебель, В. Лібкнехт, Ф. Мерінг, К. Лібкнехта, Р. Люксембург.

Класову природу, соціальну сутність і функції доімперіалістичного мілітаризму і його ідеології виявили К. Маркс і М. Енгельс.

Проблемна ситуація. Значення проблеми феномену мілітократії в Україні є значним у зв'язку з тим, що незважаючи на наявність у сучасній науці значної кількості наукових праць, присвячених проблемі розвитку мілітаризму та мілітократії в світі, вона залишається однією з найбільш дискусійних унаслідок складності самого феномену мілітократії. Поза увагою дослідників залишається і проблема формування воєнних поглядів на формування режиму в державі, насильство як влади воєнних тощо.

Об'єкт дослідження: мілітократія як форма правління в державі.

Предмет дослідження: феномен мілітократії в Україні.

Мета дослідження: визначити напрями гармонізації участі військових в державному управлінні України.

Для реалізації визначеної мети потрібно вирішити *завдання дослідження:*

- розкрити історію дослідження феномену мілітократії;
- охарактеризувати основні поняття: «влада», «армія», «державна», «форма правління», «мілітократія»;
- визначити принципи та методи дослідження феномену мілітократії в Україні;
- дослідити класифікацію форм правління та політичних режимів;
- проаналізувати мілітократію як форму правління та політичний режим;

- дослідити особливості прояву мілітократії в сучасному світі;
- обґрунтувати емпіричний метод дослідження;
- проаналізувати результати соціологічного дослідження та надати рекомендації.

Гіпотеза дослідження: рівень розвитку мілітократії в Україні відповідає характеру зовнішніх та внутрішніх викликів, що постають перед країною.

Структура дослідження: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МІЛІТОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

1.1. Історія дослідження феномену мілітократії

Внесок в науковий критичний аналіз ідеології імперіалістичного мілітаризму внесли окремі вчені і громадські діячі. Перші роботи, присвячені критиці німецької, іспанської та інших її проявів відносяться до періоду початку другої світової війни. Це роботи відомих партійних і військових діячів, радянських філософів, істориків і економістів – К.Н. Ворошилова, Е. Ярославський, Д. Мануїльський, А.С. Щербакова, Е. Варгі, Г.С. Іссерсона, А. Голубєва, І. Леміна, А. Ерусаямського та інших.

Значну роль в критичному аналізі мілітаристської ідеології в її фашистському різновиді зіграли виступи і статті М. Димитрова, зокрема «Фашизм – це війна», «Боротьба проти імперіалістичної війни». Розпочата Велика Вітчизняна війна радянського народу проти фашизму, як ударної сили світового імперіалізму, зажадала посилення уваги до проблеми мілітаризму. Вона поставила перед суспільними науками завдання сприяти зміцненню єдності народів в священній боротьбі, розкрити реакційний, людиноненависницький характер і сутність фашистської мілітаристської ідеології, показати перевагу і миролюбний характер соціалістичної ідеології.

Частина робіт була присвячена викриттю авантюрного характеру окремих ідей і концепцій ідеології фашизму. У зв'язку з цим слід назвати перш за все роботи Г. Александрова, Б. Бернадінера, К. Островітянова, М. Митино, К. Абросенко, Е. Грігор'єва, А. Шейнмана, Д. Мануяльського.

У 50-ті роки марксистсько-ленінська військово-філософська думка посилює увагу до критики буржуазних військових і мілітаристських теорій і концепцій. Причиною тому послужило посилення ідеологічної дії мілітаризму, американського особливо. Запозичуючи методи і аргументацію гітлерівських ідеологів, теоретики мілітаризму намагаються «обґрунтувати» неминучість,

необхідність і корисність воєн із застосуванням нових видів зброї. Для «доказів» цих ідей ідеологи мілітаризму розробляють різноманітні антинаукові теорії воєн. Реакційний характер, наукова неспроможність і функції цих ідеалістичних побудов були розкриті в ряді індивідуальних і колективних робіт радянських і зарубіжних марксистів. Серед них слід назвати перш за все роботу В.І. Скопіна «Мілітаризм», колективну монографію «Сучасна мілітарна військова ідеологія», а також дослідження Е.І. Рибкіна, Е.Б. Черняка, Т.Р. Кондраткова, І.М. Гривогуза, Н. Таленського, Н.В. Пуховського, П.Н. Деревянко, В. Хропова, М. Толчєнова, В. Чепранова, Н.А. Ломова, Ю. Шейніна, А.А. Строкова, М.А. Міліптейна, А.К. Слободенко, А.М. Яковлева та інших. У роботах розкривається і аналізується ряд ідей цього явища, доктрини головних капіталістичних держав, основні риси деяких національних проявів ідеології імперіалістичного мілітаризму.

Для позначення мілітаристських ідей, поглядів і концепцій в цей період вживаються різні терміни: «буржуазне вчення про війну і армію», «буржуазна військова ідеологія», «ідеологія сучасного мілітаризму», «ідеологія імперіалістичного мілітаризму» та ін. У них вкладається, як зазвичай, один і той самий зміст: сукупність поглядів імперіалістичної буржуазії, яка визначає її ставлення до війни як суспільного явища і як до знаряддя політики, і відображає її прагнення до знищення соціалістичного табору, придушення національного вільного руху, а також імперіалістичних конкурентів засобами збройного насильства.

З середини 60-х років робота з дослідження ідеології імперіалістичного мілітаризму помітно заглиблюється. Критичний аналіз її йде по декількох напрямках.

Перший напрямок – критика змісту національних ідеологій імперіалістичного мілітаризму, їх політичних, філософських і військових основ.

Так, у кандидатській дисертації Н.А. Пономарева «Військова ідеологія американського імперіалізму» основні зусилля були зосереджені на виявленні теоретичних основ і головних питань змісту ідеології американського мілітаризму.

Головна мета дослідження А.В. Бешенцева «Про військову ідеології західнонімецького імперіалізму» полягала в тому, щоб дати більш широкий і систематичний виклад характеру і змісту, розкрити філософський аспект військової ідеології західнонімецького імперіалізму.

Виявити специфічні риси ідеології французького мілітаризму ставить перед собою мету Г.І. Датчиков в роботі «Ідеологія неофашизму і мілітаризація сучасної Франції». Дослідженню деяких аспектів ідеології французького і західнонімецького мілітаризму були присвячені також кандидатські дисертації Н.А. Чалдимова і І.А. Клімова.

Другий напрямок – критика деяких форм і аспектів ідеології імперіалістичного мілітаризму. Критичний аналіз деяких етичних концепцій ідеології імперіалістичного мілітаризму був зосереджений в дослідженнях А.С. Міловідова, Д.А. Волкогонова, І.Д. Ладанова, а також А.І. Анцишкіна, мілітаристських соціологічних теорій в роботі В.М. Пузика, релігійних концепцій мілітаризму в дослідженні К.А. Паюсова, мілітаристських концепцій армії – докторської дисертації А.А. Тіморіна і кандидатської дисертації Ю.В. Сулімова.

Критика ідеологічних основ сучасних імперіалістичних військових союзів була дана в дослідженнях В.А. Родіна, Н.А. Чалдимова. Критичного аналізу філософських основ ідеології американського мілітаризму присвячена робота І.А. Щекалова.

Філософський критичний аналіз націоналізму як ідеологічної зброї мілітаризму здійснюється в докторській дисертації Н.І. Хмара, кандидатських дисертаціях І.Ф. Яковлева, І.І. Мороховець.

Третій напрям – дослідження деяких методологічних проблем критики ідеології імперіалістичного мілітаризму.

Четвертий напрямок – постановка питання про системний характер імперіалістичного мілітаризму, ґрунтовний критичний аналіз таких його компонентів як економічний, соціально-політичний, військовий. Цим проблемам присвячені роботи В.Я. Аболтінею, Ю.А. Арбатова, С.А. Бартенєва, С.А. Даліна, В.Г. Козлова, Ф.В. Константинова, А.А. Корнієнко.

Термін «мілітаризм» почали вживати в середині ХІХ століття. Тоді його стали використовувати для характеристики режиму Наполеона ІІІ у Франції [1, с. 58]. В кінці століття один з основоположників наукової соціології Герберт Спенсер в «Принципах соціології» розділив типи державного устрою на два класи. Один Спенсер назвав «індустріальним». Закони та інститути в державах, до нього відносяться, націлені на мирний економічний розвиток на благо суспільства. Інший ми б зараз визначили як мілітаристський, хоча Спенсер використовував термін «войовничий». У нього він включив країни, в яких все підпорядковано підготовці до війни. «Сучасні Дагомея і Росія, а також стародавні Перу, Єгипет і Спарта – в соціальній системі цих країн життя, свобода і майно громадянина належать державі, метою якого є війна» [1, с. 58].

Науково-технічний прогрес, зокрема стрімкий розвиток мережі залізниць, зробили можливим проведення масової мобілізації в короткі терміни. Чисельність армій в другій половині ХІХ століття стала стрімко зростати, і це сильно вплинуло на державний устрій багатьох країн.

Енгельс був першим, хто вказав на зв'язок мілітаризації товариств зі зміною характеру військової організації і самої війни: «Армія стала головною метою держави, вона стала самоціллю; народи існують тільки для того, щоб поставляти і годувати солдатів, – писав він в «Анти-Дюрінгу». – Мілітаризм панує над Європою і пожирає її» [2, с. 175.].

Карл Лібкнехт в роботі 1907 року «Мілітаризм і антимілітаризм» зробив важливе спостереження, що стосується зміни свідомості громадян в мілітаристському суспільстві: «Мілітаризм виступає як сама армія, а за межами армії як система, що охоплює все суспільство за допомогою мережі

мілітаристських і напівмілітаристських установ, далі він виступає як система просочування всього суспільного і приватного життя народу здоровий образ духом» [1, с. 58.].

Відкрила епоху загальних, глобальних воєн, Перша світова війна потрясла Європу дощенту. На карті з'явилася величезна країна з досі небаченим соціальним устроєм. Поряд з традиційними причинами для конфронтації: ринки збуту, спірні території, торгові шляхи, поклади корисних копалин, величезну роль стала грати ідеологія. Все це не могло не привести до деякого переосмислення поняття «мілітаризм».

Радянські ідеологи зі зрозумілих причин оголосили його родовою хворобою суспільства експлуатації. Мілітаризм у них з об'єкта дослідження перетворився на політичний ярлик.

Між тим західна наука продовжувала активно вивчати цей феномен. У 20-ті роки минулого століття американський політолог Гарольд Лессвіл випустив стали класичними «Нотатки про державу-гарнізон». У них він описав структуру сучасного йому мілітаристського суспільства: «У державі-гарнізоні фахівець із застосування насильства знаходиться на вершині, а організація економічного та соціального життя систематично підпорядковується потребам збройних сил. Це означає, що в суспільстві домінують ті, хто застосовує насильство» [3, с. 113-114]

Історики свідчать, що виникнення феномену мілітократії пов'язують із Першою світовою війною, а також із фашистськими поглядами на владу. У зв'язку з цим слід назвати перш за все роботи концепції ідеології фашизму Г. Александрова, Б. Бернадінера, К. Островітянова, М. Митино, К. Абросенко, Е. Грігор'єва, А. Шейнмана, Д. Мануяльського.

У 50-ті роки марксистсько-ленінська військово-філософська думка посилює увагу до критики буржуазних військових і мілітаристських теорій і концепцій. Причиною тому послужило посилення ідеологічної дії мілітаризму. У західній науці активно досліджує цей феномен Гарольд Лессвіл, а основи

сучасних імперіалістичних військових союзів була дана в дослідженнях В.А. Родіна, Н.А. Чалдимова.

Автор зазначає, що феномен мілітократія дуже неоднозначний, який потребує глибокого аналізу та соціологічного переосмислення.

1.2. Уточнення змісту основних понять: «влада», «армія», «державна», «форма правління», «мілітократія»

Вивчення феномена влади дозволяє наблизитися до розуміння процесів соціальних змін, виявити їх джерела і причини. У той же час проблема сутнісного визначення влади продовжує залишатися однією з найбільш дискусійних, і в цьому дискурсі формуються дослідницькі парадигми.

Перші теоретичні концепції влади розроблялися на основі міфів про її божественне походження. Платон відходить від релігійної традиції. У роботі «Державна» він зазначає: «Встановлює ж закони всяка влада в свою користь: демократія – демократичні закони, тиранія – тиранічні, так само і в інших випадках» [4, с. 86].

У Аристотеля все, що складається з декількох частин, має пануючий і підлеглий елемент, які спонукає до об'єднання необхідність взаємного самозбереження. У своїй роботі «Політика» Аристотель відмічає, що будь-яке спілкування організовується заради будь-якого блага, але більше інших і до вищого з усіх благ прагне найбільш важливе і обіймає собою всі інші спілкування, яке «називається державою або спілкуванням політичним» [5, с. 107].

Першу спеціальну спробу визначити поняття «влада» пов'язують з ім'ям Т. Гоббса, який заклав основи «каузальні» концепції влади [6, с. 25-26]. Він розглядав владу як асиметричні і конфліктні відносини між агентами, в яких один агент може стати причиною певних дій іншого. Влада погоджувалася з потенціалом суб'єкта влади, що обумовлює гарантоване підпорядкування об'єкта і контроль над ним, незалежно від того, чи реалізує суб'єкт цей потенціал чи ні.

Класичним визнається аналіз феномена влади, запропонований М. Вебером. На його думку, «політика, судячи з усього, означає прагнення до участі у владі або до пізнання впливу на розподіл влади, будь то між державами, будь то всередині держави між групами людей, які вона в собі укладає ... Хто займається політикою, той прагне влади: або до влади як засобу, підлеглому іншим цілям (ідеальним чи егоїстичним) , або до влади «заради неї самої», щоб насолоджуватися почуттям престижу, яке вона дає» [7, с. 646]. М. Вебер розглядає владу як асиметричне відношення, як ймовірність того, що одна зі сторін буде в змозі реалізувати свою волю всупереч опору іншого.

Сучасні концепції влади можна розділити на дві основні групи, в залежності від використовуваних ними традицій: конфліктні і консенсусні. Конфліктна традиція, або «традиція реалізму», передбачає розгляд влади одночасно і як вищої мети політичної дії і як його першої причини. Оскільки влада представляється як матеріальне благо, як кількісно вимірювана величина, яка може бути завойована, втрачена, збільшена або зменшена, передана, поділена, а також приведена в «рівновагу», то влада в підсумку є надвлада, до якої врешті-решт приходять хтось то один [8, с. 7-8].

Консенсусна традиція відкидає ідею нульової суми, яка передбачає вигреш однієї сторони за рахунок програшу іншого, і визнає, що влада може здійснюватися до загальної вигоди. Владу в цій традиції розглядається як колективний ресурс, як здатність досягти якогось суспільного блага; підкреслюється легітимний характер влади, її приналежність не окремим індивідам або групам, а колективам людей або суспільству в цілому. Серед представників цієї традиції якомога виділити Т. Парсонса, з точки зору якого, влада «є реалізацією узагальненої здатності, яка полягає у тому, щоб домагатися від членів колективу виконання їх зобов'язань, легітимізованих значимістю останніх для цілей колективу, і допускає можливість примусу норовливих за допомогою застосування до них негативних санкцій, ким би не були діючі особи цієї операції» [9, с. 481]. У моделі Т. Парсонса за допомогою влади регулюється круговий рух між політичною сферою та економікою, суть

якого в досягненні економічної ефективності на основі контролю над ресурсами.

Також місце серед концепцій влади займають розробки М. Фуко, М. Лумана і П. Бурдьє. Під владою, зазначає М. Фуко, слід розуміти множинність відносин сили, які іманентні області, де вони здійснюються, і які конститутивно для її організації. М. Фуко розрізняє дві форми влади: першу, пов'язану переважно з державою та її апаратами, і другу, відносно незалежну від першої, що розташовується на іншому рівні і представляє особливого роду мережу владних відносин, які реалізують себе по самим різним каналам [10, с. 374]. З його точки зору, організація влади над життям розгорнулася навколо двох полюсів, які утворюють дисципліни тіла і способи регулювання населення.

Н. Луман сприймає феномен влади як символічно генералізований засіб комунікації і намагається пов'язати його з теорією суспільства в цілому [11, с. 5]. На його думку, в процесі еволюційного ускладнення соціальних систем влада, як і будь-які інші комунікативні представники «нормативно-вольової» концепції (С.А. Котляревський, А.С. Алексєєв та ін.) розуміли влада як вид суспільної зв'язку, скріпленої нормами права, існуючий для підтримки і регулювання соціального порядку [12].

Прихильники «психологічної» концепції (Л. Петражицький, С.Л. Франк і ін.) Вважали, що влада виступає вольовим ставленням людей, які за своєю психічної природі мають схильність керувати або подчинятися [13].

Представники «силового» трактування природи влади (В.В. Іванівський та ін.). Вважали, що первинною субстанцією влади є панування сили, а не права. Панувати значить підкоряти волю інших своїй волі, але так, щоб це підпорядкування добровільно приймалося тими, хто підкоряється.

Важливе значення мали філософсько-соціологічні теорії влади М.Я. Острогорського, М.М. Ковалевського, П.А. Сорокіна, Г.В. Плеханова, В.І. Леніна, Н.А. Бухаріна, в яких домінуючою була ідея державної влади як волі панівного класу. З цього приводу Г.В. Плеханов писав, що «політична

влада представляє собою нічим не замінні знаряддя докорінної перебудови виробничих відносин. Тому всякий даний клас, який прагне до соціальної революції, природно намагається опанувати політичною владою» [14].

Отже, враховуючи специфіку кваліфікаційної роботи, автор зазначає, що владу будемо трактувати як панування сили, а не права. Панувати значить підкоряти волю інших своїй волі, але так, щоб це підпорядкування добровільно приймалося тими, хто підкоряється.

Наступним поняттям дослідження є держава. По-перше, розуміння держави як союзу людей, як спільноти (Аристотель, Гуго Гроцій, Б. Чичерін та ін.). Подібного розуміння відповідає і таке визначення: «держава ... є не що інше, як батьківщина, оформлена і об'єднана публічним правом, безліч людей, пов'язаних спільністю духовної долі і в єдність на ґрунті духовної культури і правосвідомості» [15].

По-друге, це розуміння держави як механізму, машини, знаряддя (В.І. Ленін, А. Н. Радищев та ін.). Французькі політологи Б. Баді і П. Бірнбаум сьогодні розглядають державу як машину влади разом з розташованими у неї в служінні цивільними чиновниками і збройними силами.

По-третє, це ототожнення держави з апаратом держави, властиве західній політології. Наприклад, П. Пернталер розглядає державу як систему, що управляє суспільством, як особливий апарат, що виділився з товариства.

Ряд сучасних дослідників дотримується думки про те, що держава є високорозвинена форма організації спільного життя людей на певній території.

Разом з тим, погляд на державу, запропонований в XIX столітті польсько-австрійським соціологом Л. Гумпльвічем в його роботі «Загальне вчення про державу», в розробленій ним теорії насильства, згідно з якою: держава – це природно виникла організація владарювання, призначена для охорони певного правопорядку.

Сутність сучасної держави, як відзначав ще Б.А. Кістяківський, складається в закріпленні і відстоюванні соціальних інтересів людей, що стає

можливим за допомогою діяльності спеціального органу, що управляє суспільством. Цим органом і є держава.

Слід особливо підкреслити, що погляди на державу можуть відобразити його історично суперечливий характер, який реально проявляється в різний історичний час в розвитку суспільства – конфліктогенним (коли держава стає по суті антагоністичним) і оптимігенним (коли воно стоїть на сторожі інтересів більшості населення країни і гарантує соціальну стабільність). Марксистський підхід відображає першу сторону сутності держави в передкризові і кризові періоди його існування: «Держава є машина для гноблення одного класу іншим, машина, щоб тримати в покорі одному класові інші підлеглі класи» (В.І. Ленін) [16].

Тому враховуючи вище сказані визначення автор дає своє: держава – це особлива організація влади, володіє спеціальним апаратом управління і примусу, яка, відображаючи і погоджуючи інтереси різних верств населення, керує суспільством на основі соціального компромісу.

Наступним поняттям виступає «форма правління». Форма правління являє собою державно-правову категорію, під якою розуміється один з елементів форми держави. Ставлення до зазначеного поняття в літературі неоднозначне. Спочатку дослідженням даної категорії займалися філософи. Аналіз змісту їх робіт став підтвердженням того, що на ранньому етапі становлення юриспруденції вони ототожнювали такі поняття, як форма правління і форма державного устрою. Причому цієї думки дотримувалися практично всі дослідники аж до початку ХХ століття. Так, Аристотель став одним з перших дослідників, які спробували сформулювати дефініцію форми правління. Під державним устроєм він розумів розпорядок в області організації державних посад взагалі, і в першу чергу верховної влади: верховна влада всюди пов'язана з порядком державного правління, а останній і є державний устрій [5]. З визначення видно, що вченим практично ототожнюються поняття «форма правління» і «державний устрій».

Мислителі античності відносили питання про класифікацію форми правління до числа найбільш значущих. Так, Платон і Аристотель виділяли дві групи форм правління: класичні (царська влада, аристократія, демократія (політія) і три відхиляються від них – тиранія, олігархія і охлократія (анархія) [17]. аналогічної точки зору щодо основних форм правління дотримувався Полібій, Цицерон, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо та ін. Слід зазначити, що спочатку критерієм для класифікації форм правління виступало кількість осіб, яким належить верховна влада. Якщо влада в руках у одного правителя, то в наявності монархія, якщо влада в руках небагатьох – це аристократія, за умови, що влада в руках всього населення, то це демократична держава.

Другим критерієм був характер владарювання, тобто те, чим керуються правителі при здійсненні своєї влади: суспільною користю або особистою вигодою. Якщо влада в державі здійснюється в інтересах населення, а правителі піклуються про своїх громадян, то в наявності правильні форми правління (монархія, аристократія, політія). Якщо ж відбувається зворотне і особиста вигода виходить на перший план у порівнянні з суспільною користю, а правитель здійснює правління у власних інтересах, то монархія перетворюється на тиранію; аристократія трансформується в олігархію, коли влада здійснюється в інтересах групи осіб, які перебувають при владі; а політія – в демократію, тим самим утворюючи відхиляються форми правління. Пізніше І. Кант до кількісного критерію додав наявність принципу поділу влади, на підставі чого перейшов до Двочленні поділу форм правління, де був поділ влади – існувала республіканська форма правління, а в разі його відсутності – монархічна [18].

Питання про сутність форми правління до сих пір залишається дискусійним. Пов'язано це з тим, що на сьогоднішній день юридичні джерела забезпечили різноманіття підходів до поняття форми правління. На наш погляд, це дозволяє в залежності від закладеного в них змісту звести їх в три групи.

1. Форма правління розглядається як спосіб організації тільки вищих органів державної влади.

Таке трактування в розумінні форми правління підтримується більшістю вчених [19]. Вона дозволяє визначити вид і різновид форми правління за допомогою аналізу структури, повноважень, порядку формування та функціонування центральних органів держави.

Підводячи підсумок сказаному, слід зазначити, що форма правління є одним з важливих державних інститутів, що характеризуються динамічністю та мінливістю, на становлення якого безпосередній вплив надає система об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Спільність поняття мілітократія для різних країн пов'язана зі специфікою освіти, системою самого функціонування військових структур, в яких існує сувора ієрархія, єдиноначальність, підкорення молодших старшим, беззаперечне виконання наказів і т.п. Люди, які працювали в будь-якій силовій структурі, пройшли абсолютно однакову школу. В силу цього у них є спільне розуміння речей. Серед них дуже рідко можна зустріти ліберальних демократів. Тому що принцип єдиноначальності і принцип ліберальної демократії, заснований на широкій дискусії і конкуренції, взаємно виключають одна одну. Військова людина сприймає постійне дискутування як хаос, як недолік керованості. Добре управляється та система, де є чітке дотримання наказам.

Вся система функціонує так, що кожен рівень чиновництва підпорядковується вищестоящому начальнику і зовсім не підзвітний населенню. Інакше кажучи, вся система звернена не вниз – до населення, а вгору – до керівництва.

У широкому сенсі слова мілітократія – це влада військових, влада силовиків, знову ж в широкому сенсі слова, тих людей, які пройшли процес соціалізації в військових структурах, причому не має значення, в яких саме.

Перш, ніж безпосередньо перейти до викладу заявленої теми, спробуємо визначити сам термін «мілітократія». Отже, загалом можна говорити про

ситуацію, коли керівництво країни складається головним чином із військових і представників служби безпеки, для яких найбільш характерними рисами є невдоволення з приводу падіння колишнього престижу держави й втрати її колишньої впливовості. Мілітократичний спосіб управління державою є доволі розповсюджений на Близькому Сході, а також в інших частинах незахідного світу, простір якого рясніє подібними прикладами. Туреччина не була винятком і також пережила цю стадію розвитку. Основна особливість даних режимів полягає в тому, що військові або безпосередньо володіють всією повнотою влади, або в будь-який момент захоплюють владу за допомогою перевороту. Цивільні особи перебувають при владі до тих пір, поки вони діють відповідно до вимог військових. На практиці ж управління країною фактично здійснюють військові. У зв'язку із зазначеним, на порядку денному постають такі поняття, як «переворот» і «путч». У цьому питанні ми підтримуємо думку російського політолога Бориса Вишневського, який визначив поняття «переворот» у зв'язку з розпуском парламенту в Росії в 1993 році наступним чином: «Путчем називається невдалий державний переворот. Вдалий переворот називається поетапною конституційною реформою».

Таким чином, автор уточним основні поняття кваліфікаційної роботи, зокрема «влада», «держава», «форма правління», «мілітократія».

1.3. Принципи та методи дослідження феномену мілітократії в Україні

Для того, що наше дослідження було науковим, необхідно використовувати певну методологію.

Логіка наукового дослідження відображає певні наукові принципи. Сутність принципу об'єктивності полягає в тому, що сам історичний процес вивчається нами шляхом критичного аналізу історичних джерел, що є безпосереднім адекватним відображенням у різноманітних формах минулого щодо поглядів на розвиток виникнення та функціонуванні у світі форми правління як мілітократія.

Наступний принцип – принцип історизму. Сутність принципу історизму відіграє визначальну роль в процесі висвітлення концепції компетентності в соціології, конституювання і трансформації соціальної теорії в той чи інший історичний період, дослідження місця і значення мілітократії у різні історичні проміжки часу.

Системний принцип у нашому аналізі допоможе провести комплексне дослідження уточнення форм правління та політичних режимів, які слід розглядати нами як система, як єдине ціле з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин.

Принцип комплексності при дослідженні категорій і понять, які використовуються у науковій розвідці, дає повний розгляд головних характеристик. Тільки у такому випадку вони наповнюються конкретним змістом і одержують визначений зміст поняття «влада», «державна», «форма правління», «мілітократія».

У дослідженні застосовується і метод сходження від абстрактного до конкретного, який передбачає виділення у конкретному двох сторін: по-перше, чуттєво-конкретного, власне дійсності, яка виступає вихідним пунктом наукового дослідження; по-друге, конкретного у мисленні, яке виступає як процес синтезу після розчленування цілого на окремі сторони, елементи, їх відокремленого дослідження та наступного вивчення в усьому комплексі взаємозв'язків і єдності різноманітних проявів з численними визначеннями мілітократії як влади воєнних та її різноманіття у світі.

Єдність теорії та практики (пояснювальний принцип наукового пізнання та завдання науки на службі практиці) дає зрозуміти весь потенціал наукової роботи. З точки зору теорії – які саме існують теоретичні бази дослідження мілітократії, з точки зору практики – як теорія втілюється, що саме впливає на спонукання діяти та розвивати такий воєнний стан в державі.

На основних принципах дослідження будуються найголовніші підходи та методи наукової розвідки.

Методологія (від грецького – слово, поняття, вчення) система принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему, система спеціально апробованих правил і нормативів пізнання і дії, які співвідносяться із властивостями і законами дійсності. Методологічну основу дослідження даної теми складає наука методологічних підходів, зокрема системний підхід, який аналізує прояви та властивості мілітократії.

Структурно-функціональний підхід передбачає дослідження внутрішньої будови форми правління та політичного режиму, котрі складаються із множини взаємопов'язаних елементів, яка забезпечує цілісність системи.

Соціально-комунікаційний підхід, що являє собою обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо, обумовлений цілим рядом соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві. Це означає саму систему діалогу в державі владних мілітократії та суспільства.

У роботі застосовуються такі методи як порівняльно-історичний метод, який дає змогу вивчати соціальні події та явища, пов'язуючи їх з історичними умовами, а також якісними змінами на різних етапах розвитку, що й характерне для становлення та проблематики розвитку мілітократії у сучасному світі та в Україні.

Слід зазначити загальнонаукові методи, які застосовуються у нашій роботі.

Аналіз і синтез – взаємообумовлені методи пізнання. Аналіз – мисленеве розчленування цілісного предмета на його частини, виділення окремих ознак, властивостей предмету і вивчення їх як певних елементів цілого. Аналітичний метод спрямований на визначення внутрішніх тенденцій і можливостей предмету. У нашій роботі даний метод застосовуються для дослідження особливостей характеристик компетентності, особистісних якостей

мілітократії в Україні. Синтез – зворотній процес – мисленеве поєднання в єдине ціле розчленованих частин предмету. Синтетичний підхід в процесі пізнання передбачає, вміння побудувати цілісний образ, модель досліджуваного предмета. Даний метод доцільно використовуються при дослідженні концепцій мілітократії.

Індуктивний і дедуктивний методи пізнання – загальні види розумових міркувань, взаємопов'язані методи пізнання. Дедукція – перехід від більш загального знання до менш загального. Даний метод наукового пізнання застосовується для дослідження уточнення понять, генези розгляду компетенцій мілітократії, удосконалення її форм. Індукція – загальний висновок, що робиться, виходячи зі знання про загальне чи часткове, тому доречно такий метод застосували при аналізі форм правління та політичного режиму.

Емпіричним методом дослідження обраної теми став контент-аналіз та біографічний метод.

Отже, за допомогою використання сукупності вищезгаданих принципів та методів можна чітко визначити та дослідити теоретичні аспекти прояву мілітократії в Україні.

У підсумку, зазначаємо, що історики свідчать, про виникнення феномену мілітократії пов'язують із Першою світовою війною, а також із фашистськими поглядами на владу. У зв'язку з цим слід назвати перш за все роботи Г. Александрова, Б. Бернадінера, К. Островітянова, М. Митино, К. Абросенко, Е. Грігор'єва, А. Шейнмана, Д. Мануяльського.

У 50-ті роки марксистсько-ленінська військово-філософська думка посилює увагу до критики буржуазних військових і мілітаристських теорій і концепцій. Причиною тому послужило посилення ідеологічної дії мілітаризму.

Ми уточнили основні поняття наукового дослідження, де владу будемо трактувати як панування сили, а не права. Панувати значить підкоряти волю інших своїй волі, але так, щоб це підпорядкування добровільно приймалося тими, хто підкоряється. Держава – це особлива організація влади, володіє

спеціальним апаратом управління і примусу, яка, відображаючи і погоджуючи інтереси різних верств населення, керує суспільством на основі соціального компромісу. Форма правління є одним з важливих державних інститутів, що характеризуються динамічністю та мінливістю, на становлення якого безпосередній вплив надає система об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Мілітократія – це влада військових, влада силовиків, знову ж в широкому сенсі слова, тих людей, які пройшли процес соціалізації в військових структурах, причому не має значення, в яких саме.

Під час роботи автор обґрунтував методи та принципи дослідження, зокрема, виділено основні підходи роботи як системний, структурно-функціональний, соціально-комунікативний тощо. Загальнонаукові методи як аналіз та синтез, індукція та дедукція, порівняльний, історичний методи. Емпіричною складовою дослідження є контент-аналіз.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЛТОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Класифікація форм правління та політичних режимів

Наукова класифікація форм правління тих чи інших реальних держав, як втім, і інших політико-правових інститутів, – це не довільне упорядкування безлічі найрізноманітніших форм, а пізнання конкретних, історично існуючих держав, їх теоретичне узагальнення, тобто виявлення закономірних і облік випадкових факторів, що лежать в основі політико-правового устрою.

Треба відзначити, що, на думку професора А.Б. Венгерова, класифікація – потужний інструмент методології теорії держави і права, який дозволяє не тільки упорядкувати за певними критеріями все безліч різних політико-правових явищ і процесів, а й виділити саме типові, сутнісні в цих явищах і процесах, а також випадкове, суб'єктивне, розміщувати їх в певних просторово-часових рамках. Тільки такий підхід і дозволяє ефективно осмислювати ті умови і причини, які лежать в основі виникнення, функціонування розвитку політико-правових явищ, процесів, інститутів [20].

Аристотель виділяв чисті (вчинені) форми правління і недосконалі. До чистих форм, де правління здійснюється в загальних інтересах, він відніс монархію (від грец. Monos – один і arche-правління, влада, тобто одноосібне правління); аристократію (від грец. aristos – кращі з кращих і kratos – влада, авторитет, тобто правління кращих); політику або республіку (від лат. res publicus – суспільна справа), де влада знаходиться у більшості, яке вибирає правителів [20].

До недосконалих форм, де влада переслідує приватні інтереси, Аристотель відносив тиранію (від грец. Tyrannis, тобто особа, насильно захвачено владу і правляча за допомогою примусу); олігархію (від грец. oligos – нечисленний і arche – влада, тобто правління вузької групи осіб) і демократію (від грец. demos – народ і kratos – влада, правління, тобто правління народу).

Однією з найстаріших і широко визнаних в юридичному світі є класифікація форм правління в залежності від числа осіб, що стоять при владі. У цій підставі всі форми правління поділяються на монархії, коли влада здійснюється однією особою, і республіки, в яких влада належить колегіальному виборному органу. Однак, простота даної класифікації створює проблеми при спробі її застосування до реальних держав в конкретних історичних умовах. Виникають змішані форми, в монархії з'являються риси республіки (наприклад, періодична, раз в п'ять років, виборність монарха в Малайзії, «колективний монарх» в ОАЕ), а в республіці складаються, по суті, ознаки монархії (довічні президенти, рекомендація наступника), створюються напівпрезидентські, напівпарламентські республіки, що поєднують риси різних форм.

З питання здійснення влади, можна сказати, що президенти багатьох сучасних республік мають більшу реальну владу, ніж монархи більшості сучасних монархій. Ще Н.М. Коркунов писав, що поділяючи держави на монархії і республіки тільки за кількістю правлячих, «довелося б визнати, що Росія під час спільного царювання Іоанна і Петра перестала бути монархією і стала аристократичною республікою» [21].

Таким чином, класифікація форм правління тільки на підставі кількісного критерію є спрощеною, недосконалою і не дає уявлення про реальні взаємини верховних органів влади, їх структурі, ролі народу в управлінні державою. У зв'язку з неспроможністю даного критерію класифікації поруч дослідників пропонуються і інші, використовувані в комплексі з першим.

Ще Платон виявляв в різних формах правління різні чесноти – мудрість, мужність і поміркованість, одна з яких переважає в тій чи іншій державі. Аристотель застосовував крім загальновідомих такі критерії, як загальна користь, благо і інтерес.

В.С. Нерсесянц пропонує розрізняти монархії і республіки за критеріями виборності, колегіальності, законності і короткостроковості здійснення

посадових обов'язків, при цьому робить застереження про умовність протиставлення монархії і республіки. На його думку, протиставляти республіці можна реальну монархію, тобто абсолютну, яка складається в період пізнього феодалізму. Як реальні монархії В. С. Нерсисянцем названі і стародавні монархії, зокрема Римська імперія епохи доміану, а також ранньофеодальні і станово-представницькі монархії. Монархії ж індустріального суспільства (конституційні або обмежені) іменуються номінальними і не можуть бути протиставлені республіці [22].

Розмірковуючи про класифікацію форм правління, М.Н. Марченко пропонує використовувати крім кількісного критерію і юридичний. Юридичний критерій заснований на юридичному становищі (правовий статус) вищих державних органів і правлячих осіб. Вказуючи на такі критерії підрозділи форм правління на республіки і монархії, як виборність і спадковість, терміновість і безстроковість перебування при владі глави держави, відповідальність глави держави перед народом і відсутність відповідальності, М.Н. Марченко наголошує, що в реальному житті дані ознаки, як і багато інших, мають відносний і до того ж формально-юридичний характер [21].

Юридичні критерії класифікації форм правління широко використовувалися також відомими російськими вченими-юристами Б. Кістяківський та Н. Коркунова. Зокрема, Б.А. Кістяківський писав, що «юридична відмінність між монархією і республікою потрібно шукати не в компетенції урядової влади, а в її організації, саме в юридичному становищі носія цієї влади» [23]. А М.М. Коркунов підкреслював, що відмінність між монархічною і республіканською формами правління полягає не у відмінності за кількістю правлячих або в інших другорядних за своїм характером особливості, а в різному «юридичному становищі» правлячих осіб. При цьому основні відмінності президента республіки від монарха, – робить висновок М. Коркунов, – складаються в відповідальності і безвідповідальності. При республіканській формі правління всі особи, наділені державною владою,

відповідальні перед народом, діють від його імені. У монархії ж є безвідповідальний орган влади, званий монархом [24].

Стосовно до республіканської форми правління в якості критеріїв класифікації та підрозділи на види М.Н. Марченко пропонує враховувати відмінності в рівні розвитку, різного ступеня причетності всього населення або його частини до процесу здійснення державної влади, чільне місце в системі вищих органів державної влади тих чи інших інститутів (наприклад, уряду або парламенту) [21].

У світі існували або існують в даний час такі різновиди форми правління, в яких втрачена або підміняється сама природа і сутність організації державної влади. Наприклад, республіки з довічною президентурою, вибір главою держави свого наступника, частіше сина або будь-якого члена сім'ї, що характерно тільки для монарха (суперпрезидентські республіки Латинської Америки, гітлерівська Німеччина з 1933 р, Греція в 1967 р. Та ін). Це так звані суперпрезидентські республіки. В.Е Чиркин відносить такі форми правління, поряд з виборними монархіями, до гібридних [25, с. 109-115].

Таким чином, більшість учених не заперечують поділ держав на монархії і республіки, полемізуючи лише про їх різновиди і підстави такого поділу.

М.Х. Гукешонов пропонує докорінно інший підхід до класифікації форм держави – комплексний, або «системний» підхід, при цьому окремо кожен елемент (форму правління, державного устрою, політичний режим) не розглядає. На основі цього підходу автор виділяє три основні різновиди форм: моністична, сегментарна і плюралістична [26].

Моністична (монократична) державна форма характеризується тим, що державна влада знаходиться в руках одного центру, незалежно від того, яким є цей центр – абсолютним монархом, військовим, революційним радою і т.д. Сегментарна форма держави передбачає відоме поділ ролей між різними інститутами з управління суспільством. Однак тут немає «балансу» елементів управління. Вирішальна роль належить або монарху, або президенту.

Плюралістична державна форма характеризується поділом влади при їх взаємодії (республіка) або існуванням декількох центрів влади в масштабі держави (монархія). Однак, дана класифікація також має недоліки: надмірно узагальнена, поверхнева, не дає уявлення про сформовану систему державних органів, їх взаємодії один з одним і населенням.

На наш погляд, систематизуючи форми правління, слід враховувати такий фактор, як історичний тип держави. Цей підхід дозволяє розглянути зміну форми державного правління в плані її еволюційного історичного розвитку. У різні історичні епохи склалися особливі види і монархій, і республік, які часто не мають аналогів в інші періоди розвитку держав, наприклад, рабовласницька афінська демократична республіка. Також республіканська форма правління, що склалася в соціалістичних країнах, має унікальні риси, але в той же час позбавлена ознак, що традиційно характеризують державу як республіку.

Автор розглядає класифікацію політичних режимів. Під цим поняттям, розуміємо це сукупність методів, засобів, способів, а так же механізмів здійснення політичної влади, певний сталий (тимчасово підсумковий) політичний стан суспільства, що характеризується існуванням певних політичних процесів, набором політичних інститутів, що склалися відносинами влади і суспільства, панівною ідеологією, соціальними взаємовідносинами, економічними складовими, певним видом політичної культури.

Також доречно уточнити головні характеристики основних політичних режимів.

Під демократичним режимом розуміється такий спосіб функціонування політичної системи суспільства, який заснований на визнанні народу єдиним джерелом влади, на праві участі народу у вирішенні державних і суспільних питань, а також наділяє громадян великою кількістю прав і свобод.

Демократичний режим характеризується такими рисами:

- вибір представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, заснований на загальних, рівних, прямих виборах і таємному голосуванні;

- наявність виняткового права видання законів у парламенту;

- поділ законодавчої, виконавчої та судової влади, існування механізму стримувань і противаг між ними;

- багатопартійність; партійна система включає як партії, що розділяють політику держави, так і опозиційні партії, які заперечують її, але відповідно до Конституції;

- політичне рішення більшості не зачіпає інтереси і права меншини;

- відсутність у політичних партій публічно-владних відносин.

Традиційний режим був притаманний усім державам світу в певні періоди їх історії. Особливості традиційних режимів полягають в наступному:

- закритий характер влади (передається у спадок або завойовується силою);

- наявність феномена «влади-власності»;

- легітимність влади підкріплюється релігійною санкцією.

До характерних рис змагальної олігархії можна віднести наступні:

- основою є пасивна соціальна база;

- влада належить конкуруючим економічним елітам.

Засновниками такого політичного режиму, як комунізм, стали Карл Маркс і Фрідріх Енгельс. Він був офіційною ідеологією нашої країни з 1917 року.

Популістський режим характеризується наступними особливостями:

- наявність у народу ілюзорною влади;

- влада належить правлячій партії;

- ілюзорне наявність цивільних прав;

- культ особистості глави держави.

Типологія правителів недемократичних режимів представлена в статті С.А. Мартишина про правителів-узурпатора [27].

Тоталітарний режим – крайній прояв авторитарного режиму, в якому держава прагне абсолютно (повно) контролювати різні аспекти життя кожної людини і суспільства в цілому, досягаючи своєї мети за допомогою примусу населення. Такі основні суттєві риси тоталітарного політичного режиму. Звичайно, в залежності від його типу вищевказаний набір характеристик тоталітаризму може бути легко змінений.

Існують наступні типи тоталітарного режиму:

- соціалістичний і комуністичний тип;
- фашистський, або націонал-соціалістський, тип;
- ідея релігійного фундаменту, або фанатизм.

Відмінність тоталітарного суспільства від авторитарного, на думку російського політолога А.Н. Медушевського, полягає в тому, що якщо авторитарне суспільство є піраміда, то тоталітарна має «цибулинних» форму – центр влади і управління – серцевина організації, яка вибудовує навколо себе все суспільство. Тут немає ієрархії в традиційному сенсі, так як між вождем і керованими немає значущих проміжних рівнів. Всі функціонери влади – лише «втілення вождя»[28, с. 18].

Відмінні ознаки авторитаризму: надмірна централізація влади; монополізація влади однією групою, особою чи партією; формування еліти на основі успадкування або кооптації; обмежений плюралізм; широке використання силових структур для утримання влади; політична опозиція виключається з процесу заняття політичних позицій і прийняття рішень. При авторитаризмі можуть існувати представницькі органи влади, вибори, опозиція. Однак їх функціонування досить обмежена і носить формальний характер. Причинами збереження авторитаризму в сучасному світі є: нерозвиненість громадянського суспільства та економічна відсталість; переважання вертикальних зв'язків і відносин в суспільстві; панування підданий типу політичної культури; високий ступінь конфліктності в розвитку суспільствах.

Таким чином, авторитарний політичний режим характеризується наступними ознаками:

- Права і свободи людини і громадянина (за винятком політичних) можуть бути гарантовані в тому чи іншому обсязі (залежно від жорсткості режиму), але разом з тим фактично можуть бути порушені в будь-який момент, якщо їх здійснення буде суперечити інтересам правлячої еліти.

- Концентрація публічної влади в руках невеликого кола осіб. Влада сконцентрована в руках політичної еліти, яка носить щодо закритий характер (оскільки вона не застосовує методи примусу в тому обсязі, як тоталітарна еліта, в суспільстві виникають опозиційні течії). Вибори до органів публічної влади є формальністю. У політичні відносини можуть допускатися підконтрольні групи з метою створити видимість демократії, вільних виборів, політичного плюралізму та т.д. [29, с. 414]. Політичні права громадян вкрай обмежені.

- Придушення будь-яких політичних груп, що претендують на володіння публічною владою.

- Наявність щодо вільної від втручання державної влади сфери суспільних відносин. Якщо авторитарна держава розвивалася з демократичного, то можна говорити про блоковане громадянське суспільство, якщо з тоталітарного – то про зачатки громадянського суспільства. У будь-якому випадку відносно вільна сфера суспільних відносин може бути джерелом опозиції правлячій еліті.

Якщо узагальнити викладене, то демократія – це політичний режим, суть якого полягає в гарантованості прав і свобод людини і громадянина, в першу чергу політичних.

Авторитаризм – політичний режим, суть якого полягає в концентрації публічної влади в руках правлячої еліти і обмеження або виключення політичної опозиції, обмеження політичних прав громадян.

Тоталітаризм – такий політичний режим, суть якого полягає в повній узурпації публічної влади правлячою елітою, позбавлення людини будь-яких прав і повної уніфікації всіх суспільних відносин.

Слід зауважити, що існує недемократичний режим, який уособлює в собі владу воєнних. Це військовий режим.

У військових режимах всі рішення приймаються армією – інститутом, контролюючим доступ до всіх ключових владних постів. Військові режими зазвичай являють собою колективне керівництво в формі військової хунти, в яку входить вище керівництво різних родів військ, причому кожен член хунти спирається на підтримку своїх військ і володіє певною автономією і потенціалом до повалення режиму. Часто створюються політичні партії, однак це не змінює суті режиму, який залишається військовим: влада розподіляється через армію, а не через партію.

Кількісні дослідження демонструють, що військові режими зазвичай приходять на зміну демократіям, багатопартійність авторитарним режимам або анархії [29]. Причому армія становить велику загрозу для цивільних диктатур (28% цивільних диктатур змінилися військовими). В цілому в 67% випадків демократії розпалися через дії військових. Військові режими відрізняються від цивільних мотивами приходу до влади, варіантами інституціональних режимів, способами виходу з владних структур. Військові, яких, починаючи з С. Хантінгтона, називають вето-гравцями, найчастіше приходять до влади в результаті вето-перевороту для захисту національних інтересів, порятунку держави від цивільних політиків (корумпованих, ідеологічно відмінних від інтересів армії) або іншої реальної або потенційної загрози (громадянська війна, анархія, диктатура, революція і т. п.). Прийшовши до влади, військові використовують апарат армії для консолідації свого режиму і, вважаючи себе нейтральними арбітрами, вимушеними зайнятися політикою, готові повернути владу цивільним при вирішенні проблем, що викликали їх втручання в політику.

Військові режими завдяки своєму нелегітимного отримання влади (переворот в більшості випадків) є найменш стійкими авторитарними режимами із середньою тривалістю 10-11 років. З точки зору Б. Геддес, «військові режими несуть в собі джерело свого руйнування» [30]. Найбільшу загрозу для лідера військового режиму представляють інші лідери, що володіють можливостями організувати новий переворот. На думку Б. Геддес, «перевороти в військових режимах – звичайні зміни лідерства, аналогічні вотум недовіри», тому практично в 50% випадків одні військові лідери скидаються іншими.

Джерелом нестабільності військових режимів часто називають групову свідомість військових, якому притаманні такі корпоративні цінності, як порядок, дисципліна, ієрархія, субординація, єдність, згуртованість і ефективність армії. Структура військового режиму відповідає військовим цінностям і відображає структуру армії, і політичний процес підпорядкований нормам військового інституту. Військові режими мають жорстку ієрархію, лідер вибирається військовою хунтою, а рішення приймаються колективно. Влада лідера обмежена військовою хунтою, згуртованою в своїх інтересах і перевагах, тому лідерам для збереження своєї влади і виключення ризику перевороту необхідно слідувати цим інтересам. В теорії вето-гравців лідер являє собою індивідуального вето-гравця, а хунта – колективного вето-гравця, причому обидва актора повинні бути єдині в перевагах і діях [30].

Вищою цінністю для військових є збереження єдності армії і її ефективність. Моделюється поведінка військових фракцій за допомогою гри «побачення», яка демонструє, що для військових в першу чергу важливо зберегти єдність армії, незалежно від спільно прийнятого рішення, чи залишатися в казармах (чи повернутися в казарми) або втрутитися в політику. Для досягнення єдності необхідні координація та об'єднання зусиль всіх фракцій. Відповідно втручання армії в політику (переворот) буде ретельно сплановано і проведено у співпраці з усіма основними фракціями. При відсутності підтримки з боку інших фракцій спроби переворотів, організовані

іншими силами, будуть повторюватися. Підсумовуючи результати досліджень військових режимів, Геддес пише: «Більшість військових не погодяться на дезінтеграцію армії на змагаються більше за все цінують збереження і ефективність армії» [30], а будь-яка фракційність може дестабілізувати військовий режим. Таким чином, розкол в армії становить найбільшу проблему для військового режиму, тому для запобігання розпаду армії як інституту потребує деполітизації армії і передача влади цивільним.

Отже, автор дослідив що існують різні класифікації форм правління, адже монархія та республіка це основні форми, а їх класифікацію трактували Арістотель, Платон, сучасні науковці як М.М. Коркунов, В. С. Нерсесянцем тощо. Також автор дослідив основні характеристики демократичного, авторитарного та тоталітарного режиму. Особливу увагу приділили характеристиці воєнного режиму, який уособлює в собі прояви мілітократії.

2.2. Мілітократія як форма правління та політичний режим

Мілітократія – форма правління, в якій всією владою володіють військові, як правило, які захопили владу в результаті державного перевороту. Вона схожа, але не ідентична стратократії, при якій державою керують безпосередньо військові. Як і будь-яка диктатура, військова диктатура може бути офіційною чи неофіційною (деякі військові диктатори, такі, як Мануель Нор'єга в Панамі, номінально підкорялися цивільному уряду, незважаючи на силову структуру режиму), і в залежності від цього кваліфікуватися як стратократія. Існують і змішані форми правління, в яких військові роблять дуже сильний вплив, але не одноосібно контролюють ситуацію.

Боеготовність – є однією із властивостей мілітократії. Це призводить до необхідності розглянути ключові моменти, властиві боеготовності:

1. Боеготовність покликана здійснити призначення, що носить безособовий характер, і пов'язано з історичним призначенням того народу, суспільства і держави, на захист якого боеготовність спрямована.

2. З суб'єктивної сторони – особистість кожного бійця і історичні персонажі, які ставлять перед армією конкретні цілі і завдання по розгрому противника.

3. Розробляються програми з військової підготовки населення, з нарощування бойової готовності і по розгортанню мобілізаційних планів.

Дані програми спираються на систему циклів, що дозволяють застосовувати відповідні заходи контролю на кожному з етапів. При складанні програми автори спираються на знання бойової здатності армії і її бойових можливостей. В основі двох останніх показників лежать: військовий, економічний, виробничий і науковий потенціал країни. Цей потенціал повинен бути актуалізованим і за планами мобілізації зосереджений в потрібний час у відповідних місцях, зі збереженням таємниці і використанням маскуванню. Розгортання програми йде по декількох напрямках одночасно:

- а) по лінії готовності органів військової влади і управління
- б) по лінії готовності інструментарію (техніки і озброєння);
- в) по лінії володіння цим інструментарієм як колективним, так і індивідуальним.

Більшість військових диктатур утворюються після державного перевороту, в ході якого скидається попередній уряд. Проте, зовсім інша картина спостерігалася з випадку з режимами Саддама Хусейна в Іраку і Кім Ір Сена в Північній Кореї. Обидва режими позиціонувалися спочатку як країни з однопартійною системою правління, але протягом свого існування трансформувалися в військові диктатури, коли їх лідери наділи форму, а військові стали брати активну участь в урядових рішеннях.

З іншого боку, інші військові диктатури можуть поступово відновлювати елементи громадянського уряду, в той час як виконавча влада, як і раніше знаходиться в руках верховного воєначальника. У Пакистані Правлячі генерали Мухаммед Зія-уль-Хак (1977-1988) і Первез Мушарраф (1999-2008) провели кожен свого часу єдиний референдум, щоб вступити на посаду президента Пакистану, що суперечило конституції.

У минулому військові хунти виправдовували свою владу як спосіб забезпечення політичної стабільності в країні або її порятунком від загрози «небезпечних ідеологій». Наприклад, в Латинській Америці загроза комунізму часто використовувалася як виправдання виниканню режиму, а велика частина військових диктаторів пройшли підготовку в Школі Америк, установі, що забезпечували в контексті холодної війни лояльність проамериканських військ щодо зовнішньої політики сполучених Штатів [30]. Військові режими, як правило, схильні представлять себе як «нейтральну» партію, яка може надати тимчасове керівництво країною в смутні часи. Військові режими також зображують цивільних політиків як корумпованих і неефективних. Однією з майже універсальних характеристик військового уряду є інститут військового або постійного надзвичайного стану, який скасовує всі правові гарантії, що захищають людей від зловживань з боку держави. Військові режими, як правило, не зважають на права людини і вживають силу і репресії, щоб змусити замовкнути інакомислячих і політичних опонентів. У зв'язку з цим два американських політолог, Р. Дюваль і Майкл Стіл, розробили в 1983 році концепцію державного тероризму, яка, звичайно, відноситься не тільки до військової диктатури.

Військові режими (прикладі: режим Г. А. Насера в Єгипті, Х. Перона в Аргентині, авторитарні режими в Іраку, Перу та інші).

Вони бувають трьох видів:

- а) володіють строго диктаторською, терористичною природою і персональним характером влади (наприклад, режим І. Аміна в Уганді);
- б) військові хунти, які проводять структурні реформи (наприклад, режим генерала Піночета в Чилі);
- в) однопартійні режими, що існували в Єгипті при Г. А. Насер, в Перу при Х. Перона, і т. д.

Слід виділити в якості ще одного різновиду авторитаризму теократичні режими, при яких політична влада концентрується в руках духовних осіб. Прикладом такого типу може бути режим аятолли Хомейні в Ірані.

Також існують сучасні типи авторитарних режимів: військовий, конкурентного олігархії, популістсько-мобілізаційний, авторитаризм «розвитку».

Військові режими – різновид авторитарних, в яких влада належить або військовим, або в дійсності здійснюється верхівкою військових за «фасадом» цивільного уряду. Характерною рисою військових режимів є сильна персоналізація влади. Такі режими генерала Зія уль Хака в Пакистані, Аміна в Уганді. Військові або «преторіанські» режими виникають найчастіше в результаті державних переворотів.

Встановлення військових диктатур, як правило, супроводжується скасуванням колишньої конституції, розпуском парламенту, повною заборонаю будь-яких опозиційних сил, концентрацією законодавчої і виконавчої влади в руках військової ради. Подібні режими існували в багатьох країнах Африки, Сходу, Латинської Америки. Відмінною рисою військових диктатур є широкий розмах терористичної діяльності, яка здійснюється армією, поліцією і спецслужбами. Як правило, військові режими виявляються не в змозі забезпечити економічну ефективність. Для них характерні хронічна інфляція, економічна некерованість, політична корупція. Найчастіше військовим режимам не вдається мобілізувати маси на вирішення соціальних проблем, забезпечити собі підтримку, вирішити проблеми, пов'язані з інституалізацією і легітимацією влади. Політологи відзначають, що найбільш слабкими місцями цього режиму поряд з неефективністю і нелегітимністю є адміністративний стиль прийняття рішень.

Таким чином, мілітократія – це форма правління, де фігурантами виступають воєнні та їх армія. Також мілітократія – це політичний режим, основним механізмом впливу на систему є його армія та насильство. Також слід звернути увагу на характеристики мілітократії, зокрема вона супроводжується скасуванням колишньої конституції, розпуском парламенту, повною заборонаю будь-яких опозиційних сил, концентрацією законодавчої і виконавчої влади в руках військової ради не в змозі забезпечити економічну

ефективність. Для неї характерні хронічна інфляція, економічна некерованість, політична корупція.

2.3. Особливості прояву мілітократії в сучасному світі

XX століття найбільш яскраво характеризує прояви мілітократії. Дві Нігерійські військові хунти 1966-1979 і 1983-1998. були частиною військової диктатури в Нігерії, що дозволило ввести війська, що підтримують змінилося керівництво країни.

Чорні полковники, або режим полковників або військова диктатура правого спрямування в Греції в 1967-1974 роках, яку очолювали Георгіос Пападопулос (1967-1973) і Дімітріос Іоаннідіс (1973-1974).

Перуанська хунта (1968-1980). Хунта прийшла до влади під приводом боротьби з «комуно-анархічною» небезпекою, її політична доктрина ґрунтувалася на принципах корпоратизму. Лідери хунти, як правило, були родом з бідних районів і відчували неприязнь до «ліберальних» поглядів жителів великих міст, тому під «комуністичною небезпекою» вони розуміли все, що не вкладається в рамки їх традиційних уявлень – наприклад, західну рок-музику. Проводилися широкі політичні репресії із застосуванням насильства. У міжнародних відносинах правління режиму призвело до того, що Греція стала ізгоєм серед цивілізованих країн, і в той же час погіршилися її і без того напружені відносини з давнім політичним суперником – Туреччина. В 1967 р., після невдалого монархічного контрперевороту, хунта відсторонила від влади короля і призначила регента – генерала Георгіоса Дзойтакіса, в 1972 році проголосила республіку (президентом став глава хунти Георгіос Пападопулос, а після його зміщення – Федон Гізікіс).

У 1974 р, після провалу путчу на Кіпрі, хунта була відсторонена від влади нарадою найстаріших політиків Греції під формальним головуванням Гізікіса. Діячі хунти, за винятком Гізікіса, були віддані під суд і засуджені до смертної кари, яка пізніше була замінена на довічне ув'язнення.

На президентських виборах 1945 перемогу здобув юрист Хосе Луїс Бустаманте Ріверо, висунутий Національно-демократичним фронтом – широкою коаліцією центристських і лівих політичних партій. Президент Бустаманте (1945-1948) скасувавши цензуру, відновив громадянські права і звільнив політичних в'язнів. Уряд посилив контроль над цінами та вивезенням доходів за кордон, зміцнило державний сектор економіки, підвищив мінімальний рівень зарплати, розвернуло житлове будівництво, вжило заходів щодо розвитку освіти і закрило американську військову базу в Ель-Пато. Однак в жовтні 1948 р. адміністрація Бустаманте опинилася в глибокій кризі через конфлікт з АПРА (з 1945 Народної політичної партією). У 1948 повстали моряки Кальяо, підтримані членами АПРА. Придушивши повстання, армія повалила президента Бустаманте. До влади прийшла військова хунта на чолі з генералом Мануелем Аполінаріо Одрія, який в 1950 був обраний президентом (1950-1956).

Військові скасували громадянські свободи, розпустили профспілки, заборонили діяльність опозиційних політичних партій і заарештували політичних супротивників. Була введена жорстока цензура. Соціальні проблеми, загострені зростанням цін, Одрія намагався вирішувати за допомогою широких громадських робіт. У зовнішній політиці його режим повністю орієнтувався на США, з якими в 1952 був укладений військовий контракт. Республіка Перу домовилося з США про відправку перуанських військ для участі у війні в Кореї.

У липні 1950 Одрія придушив народне повстання в Арекіпа, де повстанці проголосили створення «народного уряду». У 1954-1955 пішли нові страйки і виступи протесту. Зрештою, диктатор змушений був погодитися на проведення демократичних виборів.

Військову раду національного порятунку в Польщі (1981-1983) стало періодом диктатури, яку оголосив генерал Войцех Ярузельський, який боровся з опозицією, яку в офіційно комуністичної ПНР представляла права профспілкова організація «Солідарність». Оцінки подій тієї епохи сильно

розрізняються як в самій Польщі, так і за її межами. В ході воєнного стану в країні проходили репресії: в результаті зіткнень з поліцією більше 100 чол. загинуло або пропало безвісти. Але в цілому, масштаб репресій, так само як і реакція самої опозиції в цей період носили помірний і навіть кілька приглушений характер, з огляду на що назріває споживчий криза в країні. Ключову роль в запобіганні ескалації конфлікту з обох сторін зіграла Католицька церква Польщі.

Спільність поняття мілітократія для різних країн пов'язана зі специфікою освіти, системою самого функціонування військових структур, в яких існує сувора ієрархія, єдиноначальність, підкорення молодших старшим, беззаперечне виконання наказів і т.п. Люди, які працювали в будь-якій силовій структурі, пройшли абсолютно однакову школу. В силу цього у них є спільне розуміння речей. Серед них дуже рідко можна зустріти ліберальних демократів. Тому що принцип єдиноначальності і принцип ліберальної демократії, заснований на широкій дискусії і конкуренції, взаємно виключають одна одну. Військова людина сприймає постійне дискутування як хаос, як недолік керованості.

Проведені в 2010 р. вибори у М'янмі всього лише змінили фасад існуючого військового правління. Нинішнє військове керівництво не придумало нічого нового в порівнянні з політикою, що проводиться в свій час генералом Чи не Вином. Можна сказати, що незважаючи на зміну ідеологічних установок, в країні за останні 50 років виробився певний стереотип технології управління суспільством. У якийсь момент правлячий військовий режим перетворюється в цивільний, лише змінивши вигляд, тобто знявши військову форму. Як і в 1973 р, в 2008 р був організований референдум за новою конституцією, потім, як і в 1974 р, у 2011 році було сформовано так зване «громадянське» уряд, що складається, в основному, з відставних офіцерів. Причому тоді президентом став пішов у відставку генерал Не Він (йому було 63 роки). Він пробув на тому посту до 1981 р (до 70 років), потім ця посада була передана вірному соратнику Сан Ю, який виконував всі розпорядження

Не Віна аж до їх виходу у відставку, коли спалахнуло народне повстання в 1988 р За собою Не Він зберіг пост голови правлячої Партії бірманської соціалістичної програми (ПБСП). Політика в той період визначалася особисто Чи не Вином, незалежно від займаної ним посади. Все повторилося і при нинішньому керівництві.

Можливо, тут проглядається і запозичення індонезійської моделі переходу до цивільного правління, яка вважається на Заході більш легітимною, ніж національна бірманська.

Вибори формально завершили майже півстолітню еру військового правління в М'янмі. Однак справжня мета проведення виборів полягала в легітимації влади правлячої, все ще військової, верхівки і прагненні військового керівництва забезпечити собі безпеку та благополуччя в майбутньому.

В результаті в М'янмі створений політичний гібрид – військово-цивільний уряд, що підконтрольний армії.

Після перемоги В. В. Путіна на президентських виборах 2000-го почалася активна мілітаризація влади. Частково вона йшла стихійно: новий президент запрошував на роботу колег з Петербурга, а ті в свою чергу, проіснували в московських кабінетах, звали колишніх товаришів по службі. Число людей в погонах росло, як снігова куля.

Політична система втратила стабільність. Були порушені традиційні зв'язки між соціальними суб'єктами, їх ролі стали невизначеними. Соціальна підтримка влади ослабла. Державна машина перестала (або майже перестала) виконувати свої репресивні та контрольні функції. Майже всі управлінські мережі виявилися зруйновані, а громадянське суспільство так і не склалося. На зміну політичним організаціям (КПРС і ВЛКСМ), який підтримував зв'язок між владою і народом, так і не прийшла інша, але настільки ж розгалужена і ефективна система. Зв'язки між поверхами політичної піраміди виявилися порушені, а єдині «правила гри» скасовані. Істотної шкоди зазнала і сфера

економіки: після колапсу СРСР були порвані горизонтальні і вертикальні господарські зв'язки, перестали існувати єдині принципи управління.

Найменше постраждали бюрократична і військова ієрархії. Перша з них була, однак, вкрай корумпованою і погано керованою. Новий президент не довіряв чиновництву, рекрутувати Єльциним з «різночинців». Військових же він добре розумів, оскільки вийшов з їхнього середовища. Військові інститути хоча і ослабли, але все ж зберегли єдиноначальність, ідеологію патріотизму, сувору дисципліну і канали розвитку кар'єри. Їх менше вразила корупція, ними було легше керувати, вони продовжували підкорятися наказам, зберегли систему санкцій за провину, у військовому середовищі керівників можна було призначати і знімати без всяких демократичних процедур. Путіну було простіше почати зміцнення влади з відновлення мережі силових структур, які послужили б йому опорою особистої влади і основою посилення контрольних і репресивних функцій держави.

Кремль не приховував свого наміру контролювати все: вибори, парламент, громадянське суспільство, в тому числі приватний бізнес і незалежну пресу. Зусилля путінської адміністрації 2001-2002 рр. були спрямовані на проведення Громадянського форуму, створення центристського блоку в Думі, вигнання з країни медіа-магнатів Володимира Гусинського і Бориса Березовського, надання нового статусу громадським організаціям, уповноваженим працювати з бізнесменами, – Торгово-промисловій палаті, Російському союзу промисловців і підприємців та ін. усюди, де гостро стояла проблема відновлення державного контролю, з'являвся чоловік в погонах – кремлівський «смотрящий». У регіонах ними стали повпреди і інспектори, в уряді – заступники міністрів і начальники управлінь, в бізнесі – керівники громадських організацій, які об'єднують підприємців і відставників, які працюють в комерційних структурах.

У 2000-2002 рр. нова влада посилено працювала не тільки над створенням управлінської вертикалі. Розсаджуючи вищих офіцерів на другі і треті поверхи владних структур, Кремль створював і управлінську

горизонталь, покликану контролювати всі напрямки політики і економіки. Насичення військовими економічних і політичних відомств стає при Путіні основною тенденцією кадрової політики.

Агенти впливу Центру розсіяні тепер по всьому політичному просторі, а тому немає необхідності повертати службі безпеки міць і авторитет радянського КДБ. Президентські структури частково беруть його завдання на себе, діючи тими ж способами. Кремль розширює зони свого контролю, заповнюючи відповідальні пости у всіх гілках влади офіцерами, які отримують накази не від військових, а від політичних відомств.

Посилення держави йшло паралельно зі зміцненням особистої влади глави держави. Поряд з командою президента складалася і група його підтримки. з військових комплектували кадровий резерв – опору режиму Путіна. Впровадивши новий «поверх» федеральної влади, президент не тільки посилив Центр, а й створив групу особисто йому відданих чиновників. Федерали, що діють від імені президента в регіонах, поступово накопичували сили, створюючи так звані координаційні ради з безпеки або з економічних питань. Тим самим вони виводили військові і фінансові ресурси з-під повного контролю губернаторів. Влада місцевих чиновників слабшала, а федеральні представники набирали вагу і вплив. Путінська «вертикаль» набувала стійкості. Військові, розсіяні по державним і комерційним організаціям, що осіли в парламенті і уряді, в партійних організаціях, утворили коаліцію Путіна.

Рекрутуючи в еліту військових, президент і його оточення поставили тим самим вектор майбутніх реформ. Політика набуває специфічні особливості, характерні для професійних якостей військових – групи, що формується в замкнутому відрізнятні за ознаками раси.

Вході соціалізації військових привчають, не розмірковуючи, підкорятися наказам, строго слідувати статутам, безумовно поважати старшого за званням. Творчу складову їхнього мислення систематично пригнічують за рахунок старанності. Військове середовище авторитарна, і демократичний стиль управління для неї є неприйнятним.

Мілітаризація влади небезпечна ще й подальшим ростом числа військових в органах державного управління. Формування кадрового резерву з людей в погонах загрожує більшою мілітаризацією в найближчій перспективі. Вже не за горами час, коли військові очолять адміністрацію президента і деякі економічні відомства, а все більше губернаторів і мерів одягнуться в камуфляжну форму. Кольором еліти стане хакі. Це неминуче позначиться на російській політиці: вона буде більше уваги приділяти питанням оборони, безпеки і положенню в армії. Ця тенденція вже зараз очевидна: військовий бюджет зростає, влада намагається повернути військовим колишньої привілейований статус.

При Б. Н. Сльцина стратегічна група еліти складалася головним чином з економістів: Є. Т. Гайдар, А. В. Чубайс, Є. Г. Ясін і їм подібні визначали магістральний напрямок реформ. Тепер центр прийняття найважливіших рішень змістився в сферу безпеки. Група ліберальних економістів в оточенні президента не грає принципової ролі; реформа мляво йде в заданому напрямку, ніяких істотних змін в економічному курсі не очікується. Але військові, що займають ключові пости, стають все більш впливовою.

Інша небезпечний наслідок мілітаризації влади – клановість, в основу якої цього разу ляжуть не споріднених фінансово-кримінальних зв'язків «сім'ї», а корпоративний дух єднання силовиків. Нова клановість режиму Путіна – це корпоративний дух спецслужб. Мережі агентів впливу, специфічні канали обміну інформацією, методи маніпулювання людьми роблять офіцерів, які працюють або працювали в КДБ / ФСБ, особливої кастою, згуртованою солідарністю. Коли людина, що володіє навичками цього «братства», отримує владу, вся країна перетворюється на арену оперативної роботи. Як сказав сам Путін, «колишніх чекістів не буває – це на все життя».

Військовий переворот 2014 року в Таїланді стався 22 травня під безпосереднім керівництвом командувача Королівської армією Таїланду генерала Прают Чан-Оча після введення воєнного стану через безперервної

політичної кризи і неможливості анти- і проурядових демонстрантів дійти згоди.

Чан-Оча очолив створений ним і командуючими всіх видів збройних сил і поліції Національна рада для миру і порядку, а пізніше зайняв пост прем'єр-міністра військового уряду. В результаті перевороту экс-прем'єр Таїланду Їнглак Чинават покинула країну, була введена комендантська година і цензура в ЗМІ, припинено дію Конституції, заарештовані провідні політичні діячі, розігнані табори протестуючих, розпущений Сенат – верхня палата парламенту Таїланду.

В результаті було сформовано перехідний уряд і прийнята нова Конституція.

Військовий переворот в Судані стався вранці 11 квітня 2019 року, в результаті чого президент Судану Омар аль-Башир, який займав цей пост майже 30 років, був відсторонений від влади збройними силами країни після тривалий довгий час протестів.

Протести тривали в Судані з 19 грудня 2018 року, коли в кількох містах спалахнула серія демонстрацій через різке зростання вартості життя і погіршення економічного стану. У січні 2019 року увага протестувальників переключилася з економічних питань на заклики до відставки президента країни Омара аль-Башира

До лютого 2019 року аль-Башир оголосив першу надзвичайний стан в країні за останні двадцять років на тлі зростаючих заворушень, а також провів ряд перестановок у владі, які так і не виправили ситуацію [31].

Таким чином, у сучасному світі прояви мілітократії або влади воєнних процвітають. Прикладом того є Судан, Таїланд, М'янма, Російська Федерація тощо.

Отже, у підсумку до другого розділу, автор дослідив що існують різні класифікації форм правління, адже монархія та республіка це основні форми, а їх класифікацію трактували Арістотель, Платон, сучасні науковці як М.М. Коркунов, В. С. Нерсесянцем тощо. Також автор дослідив основні

характеристики демократичного, авторитарного та тоталітарного режиму. Особливу увагу приділили характеристиці воєнного режиму, який уособлює в собі прояви мілітократії.

У свою чергу, мілітократія – це форма правління, де фігурантами виступають воєнні та їх армія. Також мілітократія – це політичний режим, основним механізмом впливу на систему є його армія та насильство. Також слід звернути увагу на характеристики мілітократії, зокрема вона супроводжується скасуванням колишньої конституції, розпуском парламенту, повною заборонаю будь-яких опозиційних сил, концентрацією законодавчої і виконавчої влади в руках військової ради не в змозі забезпечити економічну ефективність. Для неї характерні хронічна інфляція, економічна некерованість, політична корупція.

Автор дослідив прояви мілітократії в сучасному світі. Прикладом того є Судан, Таїланд, М'янма, Російська Федерація тощо. Спільність поняття мілітократія для різних країн пов'язана зі специфікою освіти, системою самого функціонування військових структур, в яких існує сувора ієрархія, єдиноначальність, підкорення молодших старшим, беззаперечне виконання наказів.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МІЛІТОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Обґрунтування емпіричного методу дослідження феномену мілітократії в Україні

При дослідженні феномену мілітократії в Україні, перш за все, необхідно мати низку матеріалів та документів, за допомогою яких в подальшому можливий аналіз та інтерпретація результатів. Одержати таку інформацію можливо за допомогою аналізу певних документів.

Аналіз документів – це збирання первинної соціологічної інформації з різних документальних джерел з допомогою оцінки й аналізу їх змісту.

Методи аналізу документів поділяють на неформалізовані (традиційні), які належать до якісних, та формалізовані, які належать до якісно-кількісних методів. Вони принципово відрізняються один від одного, але в процесі дослідження доповнюють один одного.

Неформалізований (традиційний) метод аналізу документів передбачає тлумачення документів (найчастіше унікальних, кількість яких незначна), з'ясування основних думок та ідей конкретного тексту через усвідомлення, інтерпретацію, узагальнення змісту та логічне обґрунтування певних висновків.

Кузьменко В.І в книзі «Соціологія» представляє класифікацію видів документів [32, с. 143]:

1. За загальною значимістю
  - 1.1. Офіційні(закони, укази, декларації, розпорядження і т.п);
  - 1.2. Неофіційні(особисті заяви, листи, скарги, щоденники, сімейні альбоми й ін.);
2. За формою викладу
  - 2.1. Статистичні (статистичні звіти, збірки статистичних матеріалів, що містять економічні і соціальні показники розвитку країни, динаміку

народжуваності, смертності, матеріального добробуту населення, його освітнього рівня і т.п.);

2.2. Вербальні тобто такі, у яких інформація втілена в словесно вираженій формі (листа, книги, преси і т.п.);

3. За способом фіксації інформації

3.1. Письмові документи, у якій інформація викладена у вигляді буквенного зображення (рукопису, книги, повідомлення преси, різного роду документальні свідчення – про народження, про службову посаду, про право на володіння майном і т.п.);

3.2. Ікографічні документи, сприймані візуально (ікони, картини, кіно- і фотодокументи, відеозаписи);

3.3. Фонетичні, тобто орієнтовані на звукове сприйняття (грамплатівки, магнітофонні записи, лазерні диски й ін.);

4. За критерієм авторства

4.1. Індивідуальні – створені одним автором (лист, заява, скарга);

4.2. Колективні – створені кількома авторами, групою людей (звернення до депутатів, уряду, декларації про наміри групи, партії, руху й т.п.);

5. За достовірністю документів

5.1. Оригінал.

5.2. Копія;

Для подальшої роботи в межах нашого дослідження, задля отримання більш ефективних результатів дослідження ми будемо використовувати метод аналізу документів із поєднанням біографічним методом.

Біографічний метод – метод, що не дуже часто застосовується в соціології. По-перше, він складний в реалізації, по-друге він підходить під ряд вельми специфічних завдань, коли треба досліджувати динаміку будь-якого явища на досить тривалому відрізку часу. Біографічним методом називається збір і аналіз даних про життєвий шлях людини, як особистості і суб'єкта діяльності за допомогою біографічного інтерв'ю або аналізу біографічних даних (мемуарів, записок, щоденників, офіційних біографій). Біографічний

метод охоплює способи вимірювання та оцінки життєвих свідчень, розказаних відомостей про своє життя з точки зору саме тих, хто це життя прожив [33]. Біографічні дані в соціології – це основне джерело детальних і мотивованих описів історії окремої особистості [32]. І значущі соціальні зв'язки, і мотиви дій отримують тут переконливе висвітлення з точки зору діяча. Дослідник рідко має справу з життєписом, що включає в себе все життя, зазвичай нас цікавить в подробицях якийсь один аспект цього життя, але в зв'язку з усіма іншими сферами життя, відмінними від цього аспекту. «Зазвичай основна увага приділяється конкретним аспектам чи стадіям життя – кар'єрі ...», – пише Дев'ятко, що, до слова, найбільш чітко підходить для нашого дослідження входу військових до складу парламентської еліти України [34, с. 40]. Біографічний метод, в такому випадку іноді званий вужчим терміном «історія окремого випадку», залишається все ж різновидом вищевказаного методу. Автор пише про те, що в соціології існує три основних типи «історії життя»: повні, тематичні і відредаговані. Тематичні «історії життя», які є однією з різновидів біографічного методу, відноситься до однієї сторони або фази життєвого циклу суб'єкта, яка, фактично, рівносильна «історії окремого випадку». І саме такий підхід застосовано в нашому дослідженні.

Цей метод має цілу низку переваг. «Він може дати соціальним дослідникам погляд на складність соціальної дійсності, який не представлений в соціологічних поняттях і теоріях» [34]. Вкрай корисна річ в ситуації, коли ми не володіємо достатнім знанням про досліджувані предмети, і нам необхідно це знання глибше. Також автор пише про те, що цей метод може найбільш докладним чином висвітлити дії і дати розуміння поведінки всередині інституційної структури. Такий метод відмінно застосовуємо в вивченні різних життєвих шляхів народних обранців, таких як освітні шляхи, військові шляхи. Це саме те, що нам і потрібно в даному дослідженні. Цей метод критикують за те, що він ненауковий, він вимагає «одного суб'єктивного матеріалу» і його інтерпретація методично неконтрольована. Але, на рахунок останнього, в будь-якому методі, навіть перевіреному кількісному, існує дуже великий

ризик неправильних інтерпретацій, неправильних передумов або ж просто різного розуміння одних і тих же речей респондентами і дослідником. Все це призводить до абсолютно неякісного результату [35]. Що ж стосується виключно суб'єктивного матеріалу, то на то і розраховано дослідження – мати справу зі свідченнями, які дають інформації не прямо про суспільство, а про життєвий досвід людей, повноту життя окремого життєвого прикладу. Адже нам важливо дізнатися в даному випадку не абсолютно чисте розуміння суспільних явищ, а уявлення про ці явища безпосередньо самих індивідів. Саме це і є «родзинкою», біографічного підходу, що і обґрунтовує його застосування для отримання певного виду необхідної досліднику інформації.

3.2. Аналіз результатів соціологічного дослідження

Мілітаризація влади часто слідує за політичними кризами, розхитує основи державності. Помилково зрозумілі демократичні свободи можуть привести будь-яку країну до соціальної нестабільності, розпаду і хаосу. У такій ситуації найшвидший і простий спосіб зміцнити державу – це спертися на військових, як на головну силу порядку.

Які небезпеки таїть в собі мілітаризація? Чи здатна вона вплинути на демократичний розвиток країни? Адже політика багато в чому залежить від тих, хто приходить до влади, від їх цінностей, переконань і рівня культури.

Рекрутизуючи в парламентську еліту військових, ми надаємо соціальним змінам певний вектор. З підвищенням чисельності військових в парламенті політика набуває специфічні особливості, характерні для професійних якостей військових – групи, що формується в замкнутому соціальному просторі. В ході соціалізації військових привчають, не розмірковуючи, підкорятися наказам, строго слідувати статутам, безумовно поважати старшого за званням. Творчу складову їхнього мислення систематично пригнічують за рахунок старанності. Військове середовище авторитарна, і демократичний стиль управління для неї є неприйнятним.

Згідно з результатів проведеного дослідження, можна зазначити, що найбільша кількість військових у Верховній Раді України були у I (23 особи) та VIII (18 осіб) скликанні. 16 народних депутатів було в II скликанні, 11 – в IV. Найменше військових народних депутатів у VII (2 особи) та III (3 особи) скликаннях. IX скликання Верховної Ради України за військовою освітою мають 7 осіб (див. Рис. 1 Додатку В).

Таким чином, на збільшення кількості військових у складі Верховної Ради України та у державних структурах влади залежать від економічної та політичної ситуації в державі. Фінансово-економічні та політичні кризи та голос невдоволення громадян у вигляді «майдану» є об'єктивними чинниками збільшення кількості військових народних депутатів. При цьому треба зазначити, що доля військових саме у Верховній Раді України впродовж 9-ти скликань не перевищував 5,0% (23 особи) від загальної кількості нардепів (Див. Рис. 2.1-2.2 Додатку В). Що вказує на низький рівень мілітаризації у Верховній Раді України. При цьому треба зазначити, що кількість військових держслужбовців міських та регіональних органів влади завжди був вищий.

Переважає більшість народних депутатів військових – це депутати I (4,8%), VIII (3,9%) та II скликань (3,7%). На IV скликанні доля військових складала 2,2%, на IX – 1,6%, V – 1,3%. Найменшою долею військових у Верховній Раді були на VI скликанні – 0,7%, у III скликанні – 0,6%, а на VII скликанні доля військових була найнижчою – 0,4% (Див. Рис. 1 Додатку В).

До 2014 року стратегічна група еліти складалася головним чином з економістів: Ю. Тимошенко, В. Ющенко та їм подібні визначали магістральний напрям реформ. Тепер центр прийняття найважливіших рішень змістився в сферу безпеки.

В свою чергу, більш детальний аналіз структур де працювали військові народні депутати визначив, що 54,4% нардепів – представники Збройних сил України. Служба безпеки України друга військова структура депутатів Верховної Ради їх нараховується 16,7%. 11,1% депутатів з Міністерства

внутрішніх справ, 10,0% – це депутати строкової служби. Найменшу частку складають добровольці, а саме 7,8% (Див. Рис. 1, Рис. 2 Додатку В).

Військовий конфлікт, розпочатий російськими загонами, які вторглися у квітні 2014 року на територію українського Донбасу після захоплення Росією Криму, серії проросійських виступів в Україні і проголошення «державних суверенітетів» ДНР та ЛНР став головною причиною підвищення як кількості військових у парламенті та інших державних структурах влади, так і учасників бойових дій, заради захисту інтересів держави.

Аналіз долі учасників бойових дій від загальної кількості військових народних депутатів у кожному скликанні виявив, що учасників бойових дій з числа нардепів найбільше припало на VIII (78,0%) та IX (71,0%) скликання Верховної Ради України. Це пояснюється необхідністю захищати свої кордони та державність у ході війни з Росією. 57,0% учасників бойових дій було на I скликанні, 19,0% – на II, 9,0% – на IV скликанні (Див. Рис. 4 Додатку В).

Щодо кількості учасників бойових дій по відношенню до загальної кількості військових то найбільше учасників у VIII (39,0%) та I (36,0%) скликаннях. У IX скликанні таких учасників – 14,0%, у II – 8,0% і на IV скликанні – 3,0% (Див. Рис. 4 Додатку В).

Згідно результатів дослідження 50,0% військових – учасники АТО. 36,0% військових учасники бойових дій у Афганістані, і 14,0% на інших територіях (Див. Рис. 5 Додатку В).

Мілітаризація влади небезпечна ще й подальшим ростом числа військових в органах державного управління. Формування кадрового резерву з людей в погонах загрожує більшою мілітаризацією. Помірний контроль чисельності військових в парламенті – це захист від надмірних бюджетних витрат на оборону, безпеку і положення в армії.

Інший небезпечний наслідок мілітаризації влади – клановість, в основу якої цього разу ляжуть не споріднено-фінансово-кримінальні зв'язки «сім'ї», а корпоративний дух єднання силовиків. Клановість військового політичного режиму – це корпоративний дух спецслужб. Мережі агентів впливу,

специфічні канали обміну інформацією, методи маніпулювання людьми роблять офіцерів, які працюють або працювали у військових відомствах, особливої кастою, згуртованою солідарністю. Коли людина, що володіє навичками цього «братства», отримує владу, вся країна перетворюється на арену оперативної роботи.

Аналіз даних визначив, що середній страж військових народних депутатів сягає від 10 до 22 років. Як правило це військові зі стажем 19-20 років (Див. Рис. 6 Додатку В).

Серед військових звань, то серед нардепів найбільше генерал-лейтенантів (12), генерал-майорів (9) та полковників (7). Найменша кількість військових зі званням генерал авіації та заступник командира по 1 згадуванню (Див. Рис. 7 Додатку В).

Звичайно, і військові в різній мірі віддані авторитарних методів управління. Тому якби йшлося про декілька генералів, які перейшли в політику, розмова про небезпеки цієї обставини для суспільства міг бути безпідставним.

3.3. Рекомендацій щодо зменшення негативних проявів феномену мілітократії в Україні

Нинішня стадія вітчизняного елітогенеза одночасно демонструє як якісний стан елітарного шару (одночасно відображає характер його професійної діяльності), так і наявність механізмів і технологій його поновлення (на всіх рівнях політичної системи). З огляду на наявність безлічі критеріїв оцінки правлячого класу (і, відповідно, високий рівень дискусійності з цього питання), не станемо заглиблюватися в цей аспект проблеми, зазначивши лише те, що доцільніше формулювати такі судження стосовно конкретних загонів еліти, що функціонує на різних управлінських і регіональних майданчиках.

В цілому ж, на наш погляд, правляча еліта цілком відповідає рівню розвитку нашого суспільства, а стиль і характер її професійної діяльності

відображає всі найбільш типові особливості організації влади і державного управління. Корупційність правлячої верстви, невисокі професійні якості управлінців цілком адекватні поточній ситуації, що склалася в соціально-економічній і політичній сферах України.

Відзначимо тільки більш високий рівень групової акумуляції елітарних сегментів, що підсилює негативні наслідки функціональної дифузії держави і в ряді випадків веде до виникнення міжгалузевих утворень антигромадської характеру. У будь-якому випадку, порушення рівноваги між політичним середовищем і станом еліт (в позитивну для останньої сторону) в першу чергу залежить від темпів демократизації української держави і її політичної системи. Вірно і інше: ніякі «прогресивні», «високо кваліфіковані» або «національні» еліти без структурних трансформацій державної влади не здатні демонструвати необхідні суспільству зразки управлінської діяльності.

В цілому в країні склалося чотири типи рекрутингових моделей: універсальна (гільдійська і антрепренерська), національна, регіональна і місцева. На їх змістовне наповнення впливають особливості політичної системи і правлячого режиму – з одного боку, і тенденції сучасної стадії елітогенезу – з іншої. В кінцевому рахунку основні вітчизняні механізми елітарного рекрутингу завдяки широко розгорнутим медіа пропагандистським проектам являють собою особливий варіант гільдійської моделі, «загримовану» під антрепренерську.

Таке становище зумовлено в першу чергу низьким рівнем взаємодії політичних і соціальних процесів та інститутів, практичним витісненням громадськості за межі публічної сфери і масштабним використанням адміністративних і медіа інструментів для формування і реалізації державних стратегій. Дані особливості політичної організації суспільства мінімізують участь громадських структур у відборі і контролі за діяльністю правлячої еліти і зумовлюють розширення можливостей даного шару для автономного формування державних стратегій і перерозподілу суспільних ресурсів.

Фактичний імітаційний характер виборчої та судової систем призвів до того, що відбір політичних представників населення став внутрішньою справою вищого сегменту правлячої політичної еліти. Рекрутування еліти перетворилося в самовідтворення правлячого класу, що практично втратив зв'язок з громадським представництвом. Це також забезпечило і тісний союз політичного сегмента еліти з вищими (і частково середніми) фігурами держадміністрації, що визначили створення стійкого базису для формування правлячого альянсу (куди включаються також і представники великого бізнесу).

Ситуацію, що склалася підкріплюють такі стійкі тренди вітчизняного елітогенезу:

- тінізація (відображає орієнтацію еліт на сірі схеми відправлення своїх повноважень, а також кримінальні цілі професійної діяльності);
- корпоративізації (виражає стійку переважну орієнтацію керівників на реалізацію інтересів тієї чи іншої групи і спрямоване зміцнення позицій її лідера);
- посилення транскордонного характеру функціонування еліти (що характеризує підвищення залежності складу та характеру діяльності вітчизняної еліти від мірополітичних, геоекономічних і геокультурних процесів, що, у свою чергу, зумовлює більш складну мотивацію професійної діяльності елітарного корпусу);
- персоналізація (використання офіційних статусів і можливостей для виняткової реалізації індивідуальних інтересів, просування у владу родичів і ближнього оточення);
- професіоналізація (має частковий характер і виявляється на різних майданчиках професійної діяльності керівників).

З'єднання політичного і елітарного потоків призвело до ряду істотних змін політичного дизайну. По-перше, воно зламало громадську участь в механізмах владно-управлінського рекрутингу, надавши офіційним (виборчим, представницьким) механізмам останнього суто фіктивний характер. Якщо

перекладати слова вітчизняного тирана, то населення тільки вибирає (точніше, не вибирає, а голосує), а ось уже «примає» (тобто по-своєму інтерпретує результати цієї сценарних акції) тільки держадміністрація.

Дані механізми і принципи формування представницьких органів влади, поєднуючись з практичною незалежністю виконавчих структур, створюють практично повну самодостатність і незалежність елітарного корпусу (політико-адміністративної та великої бізнес-еліти) від цивільних структур і населення в цілому. При цьому ешелонований характер елітарного корпусу служить перешкодою для застосування законодавчих норм щодо вищої частини правлячого класу (не випадково корупційні справи, як правило, закінчуються на рівні заступників міністрів і мерів міст).

Таким чином, головними механізмами і технологіями елітарного рекрутингу сьогодні є кооптація, угоди (як результати внутрієлітарного торгу), протекціонізм, піклування («кришування»), підтримка родинних, земляцьких і неформальних зв'язків. Частина подібного роду технологій поширюється і на структури «нового кочевництва», що відображає формування корпусу транскордонних еліт. У середині ж країни ці корпоративні механізми, поєднуючись з технологіями *spoil system*, повністю проектують склад правлячої верхівки, залишаючи принципи *merit system* лише для нижніх, нічого не значущих поверхів управління і влади. Своєрідним страхувальним механізмом позиціонування елітарного шару є щільність організаційних ієрархій і вже напрацьованих традицій «вертикалі влади», що веде до надзвичайно швидкого поглинання істеблішментом нових сегментів еліти, що інтегруються в структури державного управління.

Реальне значення політичних і адміністративних сегментів правлячого класу привів до того, що вища бюрократія практично перетворилася в вирішального політичного актора, знайшовши контроль над найважливішими ресурсними центрами суспільства і бізнесу. Політичні інвестиції в адміністрацію ще більше відтіснили населення від влади і процесу прийняття рішень.

В результаті дії всіх цих структур і механізмів державне управління перетворилося в поле зіткнення суто корпоративних преференцій, простір ігрових дій, націлених на перемогу однією групою іншу. Завдяки сформованому інституційному дизайну все, хто з тих чи інших причин потрапляє в простір української влади, об'єктивно зберігають одну й ту ж однозначно корпоративну спрямованість дій. Так що ті, хто сьогодні критикує політику Зеленського – в рамках сформованого адміністративно-політичного простору – здатні здійснювати лише політику в інтересах іншого групового об'єднання, іншої корпорації, а не працювати на суспільні потреби.

В кінцевому рахунку такі механізми рекрутування погіршили дистанціювання еліт від цивільних структур, посиливши негативні тенденції формування та функціонування елітарних кіл. Причому поширення корупційних зв'язків починає видозмінювати навіть базові функціональні навантаження керуючих в ряді найважливіших суспільних галузей (наприклад, в МВС). І сьогодні ні суспільство, ні ті, хто випадково потрапив у владу від звичайного населення не в змозі ні поміняти правил гри, ні добитися хоча б часткової зміни дій еліти на майданчиках її професійної відповідальності.

Важливо бачити, що фактором зміцнення такого стан елітарного шару є інституційна згуртованість його верхньої частини, яка контролює основні ресурсні центри суспільства і ті державні структури, які здатні застосовувати методи насильницького регулювання. Контроль над цими точками дозволяє здійснювати владу як форму бізнесу, ефективно охороняючи свої позиції і форми державного підприємництва. Ця інституційна зв'язка – системне ядро реальної структури влади, незворушне як для громадян, так і для інших елітарних угруповань (політичного «півсвіту»). Це ядро, згуртованість якого обумовлена не тільки вузько груповими і індивідуальними інтересами, а й міжособистісними, неформальними узами. Представники саме цієї «пов'язаної групи» жорстко контролюють і медіапростір, і соціальні канали передбачуваного рекрутингу, застосовуючи всі можливі методи для власного захисту і усунення потенційно небезпечних конкурентів. За допомогою

фінансових угод, судових переслідувань – а при необхідності і силових акцій – справи подібного гатунку вирішуються швидко і ефективно.

Теоретично до складу цієї групи можуть входити і представники інших держав, що підтримують клієнтський зв'язок з вітчизняною елітою. Однак зрозуміло, що основу тут становлять суто українські фігури. Труднощі ідентифікації цієї правлячого угруповання пов'язані і з тим, що – на відміну від бізнес-еліти – тут значно ширше поширене накопичення тіньових капіталів. Тому більшість цих осіб не проходять за списками журналу «Форбс» і не фігурують в податкових деклараціях. Дефіцит інформації – в поєднанні із захисними інформаційними кампаніями і маніпуляціями – ще більше прикриває діяльність цієї групи.

«Донецькі» – це, мабуть, єдина публічно відома номінація групи такого типу. Нинішній симбіоз «силовиків», «дніпропетровських» і, мабуть, якихось ще угруповань створив свою політико-адміністративну коаліцію, що володіє більш прихованим ресурсом реалізації своєї владно-управлінської діяльності.

У той же час в громадській думці елітарний політико-адміністративний шар сприймається без цих структурних вишукувань і характеризується досить негативним чином. Традиційно не компліментарне ставлення громадян до представників влади сьогодні зіткнулося з новою хвилею недоброзичливості, що підігривається не просто віддаленістю їх від населення і не підконтрольністю, але і різким контрастом їх фінансово-майнового стану. За радянських часів номенклатура НЕ красувалася своїм добром. Сьогодні ж статус великих урядовців, губернаторів, навіть багатьох обласних депутатів (в тому числі і «захисників народу»), керівників держкорпорацій, а також багатьох інших можновладців офіційно поєднується з їх вкрай високими доходами. Коротко кажучи, відродилася сьогодні неономенклатура (спільно з великим капіталом), яка формує і нові, шокуючі громадську думку, зокрема, так звану форбс-еліту, яка задає стандарти життя, які значно перевершують горезвісні світові стандарти.

ВИСНОВКИ

Форма правління є одним з важливих державних інститутів, що характеризуються динамічністю та мінливістю, на становлення якого безпосередній вплив надає система об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Спільність поняття мілітократія для різних країн пов'язана зі специфікою освіти, системою самого функціонування військових структур, в яких існує сувора ієрархія, єдиноначальність, підкорення молодших старшим, беззаперечне виконання наказів і тощо. Люди, які працювали в будь-якій силовій структурі, пройшли абсолютно однакову школу. В силу цього у них є спільне розуміння речей. Серед них дуже рідко можна зустріти ліберальних демократів. Тому що принцип єдиноначальності і принцип ліберальної демократії, заснований на широкій дискусії і конкуренції, взаємно виключають одна одну. Військова людина сприймає постійне дискутування як хаос, як недолік керованості. Добре управляється та система, де є чітке дотримання наказам. Вся система функціонує так, що кожен рівень чиновництва підпорядковується вищестоящому начальнику і зовсім невідповідний населенню. Інакше кажучи, вся система звернена не вниз – до населення, а вгору – до керівництва.

У 50-ті роки марксистсько-ленінська військово-філософська думка посилює увагу до критики буржуазних військових і мілітаристських теорій і концепцій. Причиною тому послужило посилення ідеологічної дії мілітаризму.

У військових режимах всі рішення приймаються армією – інститутом, контролюючим доступ до всіх ключових владних постів. Військові режими зазвичай являють собою колективне керівництво в формі військової хунти, в яку входить вище керівництво різних родів військ, причому кожен член хунти спирається на підтримку своїх військ і володіє певною автономією і потенціалом до повалення режиму. Часто створюються політичні партії, однак це не змінює суті режиму, який залишається військовим: влада розподіляється через армію, а не через партію.

Кількісні дослідження демонструють, що військові режими зазвичай приходять на зміну демократіям, багатопартійність авторитарним режимам або анархії. Причому армія становить велику загрозу для цивільних диктатур (28% цивільних диктатур змінилися військовими). В цілому в 67% випадків демократії розпалися через дії військових. Військові режими відрізняються від цивільних мотивами приходу до влади, варіантами інституціональних режимів, способами виходу з владних структур.

Як правило, військові режими виявляються не в змозі забезпечити економічну ефективність. Для них характерні хронічна інфляція, економічна некерованість, політична корупція. Найчастіше військовим режимам не вдається мобілізувати маси на вирішення соціальних проблем, забезпечити собі підтримку, вирішити проблеми, пов'язані з інституалізацією і легітимацією влади. Найбільш слабкими місцями цього режиму поряд з неефективністю і нелегітимністю є адміністративний стиль прийняття рішень.

Таким чином, мілітократія – це форма правління, де фігурантами виступають воєнні та їх армія. Також мілітократія – це політичний режим, основним механізмом впливу на систему є його армія та насильство. Вона супроводжується скасуванням колишньої конституції, розпуском парламенту, повною заборонаю будь-яких опозиційних сил, концентрацією законодавчої і виконавчої влади в руках військової ради не в змозі забезпечити економічну ефективність. Для неї характерні хронічна інфляція, економічна некерованість, політична корупція.

Спільність поняття мілітократія для різних країн пов'язана зі специфікою освіти, системою самого функціонування військових структур, в яких існує сувора ієрархія, єдиноначальність, підкорення молодших старшим, беззаперечне виконання наказів.

Мілітаризація влади небезпечна ще й подальшим ростом числа військових в органах державного управління. Формування кадрового резерву з людей в погонах загрожує більшою мілітаризацією. Помірний контроль

чисельності військових в парламенті – це захист від надмірних бюджетних витрат на оборону, безпеку і положення в армії.

Інший небезпечний наслідок мілітаризації влади – клановість, в основу якої цього разу ляжуть не споріднено-фінансово-кримінальні зв'язки «сім'ї», а корпоративний дух єднання силовиків. Клановість військового політичного режиму – це корпоративний дух спецслужб. Мережі агентів впливу, специфічні канали обміну інформацією, методи маніпулювання людьми роблять офіцерів, які працюють або працювали у військових відомствах, особливої кастою, згуртованою солідарністю. Коли людина, що володіє навичками цього «братства», отримує владу, вся країна перетворюється на арену оперативної роботи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Либкнехт К. Милитаризм и антимилитаризм. М., 1960. С. 58.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 20. С. 175.
3. Сухотин Н. Н. Война в истории русского мира. Санкт-Петербург, 1898. С. 113-114.
4. Платон. Государство. *Кн. III. Антология мировой политической мысли: в 5 т. Т. I. Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция.* Москва, 1997. С. 86.
5. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Мн.: Литература. Классическая философская мысль, 1998. 1392 с.
6. Ледяев В.Г. Власть: концептуальный анализ. Москва, 2001. С. 25-26.
7. Вебер М. Избр. произв. / пер. с нем. Москва., 1990. С. 645.
8. Технология власти (философско-политический анализ) / отв. ред. Р.И. Соколова. Москва, 1995. С. 7-8.
9. Парсонс Т. О понятии «политическая власть. *II Антология мировой политической мысли. Т. 2. Зарубежная политическая мысль. XX век.* С. 481.
10. Луман Н. Власть / пер. с нем. А.Ю. Антоновского. Москва, 2001. С. 5.
11. Котляревский С.А. Власть и право: Проблема правового государства. Москва, 2003. 178 с.
12. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. *Работы разных лет: пер. с фр.* Москва, 1996. С. 374.
13. Франк С.Л. Проблема власти (Социально-психологический этюд). *Франк С.Л. Философия и жизнь.* Санкт-Петербург, 1910. С. 6-12.
14. Плеханов Г.В. К вопросу о захвате власти. *Плеханов Г.В. Соч. Т. XII.* Москва, 2001. С. 26-45.
15. Ильин И.А. Путь к очевидности. Москва, 1993. 259 с.
16. Ленин В.И. О государстве. Москва, 1964. 340 с.
17. Платон. Законы. Москва: Мысль, 1999. 832 с.

18. Шершеневич Г.Ф. История философии права: монография. Санкт-Петербург: Лань, 2001. 528 с.
19. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран: учебник для вузов. Москва: ИД «ФОРУМ» ИНФРА, 2000. 488 с.
20. Теория государства и права: Учебник. Под ред. А.Б. Венгерова. Москва: Юристъ, 2009. 528 с.
21. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учеб. Москва: Проспект, 2009. 756 с.
22. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под общ.ред. В.С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2002. 832 с.
23. Кистяковский Б.А. Государственное право (общее и русское). Москва, 1912. [Электронный ресурс]. Режим доступа: [http:// www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=1173](http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=1173).
24. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.knigafund.ru/books/40314>.
25. Чиркин В.Е. Нетипичные формы правления в современном государстве. *Государство и право*. 1994. № 1. С. 109-115.
26. Гукешоков М.Х. Проблемы классификации форм государства: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. Саратов, 2000. 28 с.
27. Мартышкин С.А. Правители-узурпаторы в традиционных государствах (Китай и Япония). *Основы экономики, управления и права*. 2014. № 1 (13). С. 7-3.
28. Дробышев А.А. Политические режимы. Омск, 1997. 130 с.
29. Магалоні Б. Гра в фальсифікацію виборів та витіснення авторитарного правління. *Американський журнал політології*. Hoboken, NJ, 2010. Вип. 54, № 3. С. 751-765.
30. Пилипенко В.Є. Владна еліта у контексті суспільного розвитку. Київ : ПЦ «Філіант», 2008. 210 с.

31. Армия Таиланда: введение военного положения в стране не является госпереворотом режим доступа. Режим доступа: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1198208>.

32. Kudinov Igor, Sičáková-Beblavá Emilia, Yatsyna Yuliia. Actors of Political Life in Ukraine: Social Portrait of Contemporary Power Elite. Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех. ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. Вип. 133. С. 95-111.

33. Крашевська Є., Ратушна Т., Кудінов І. Державна служба як соціальний ліфт до регіональних еліт [Public Service as a Social Elevator to Regional Elite]. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2019. Т. 23. № 8. С. 34-44.

34. Деркач В. Элита в контексте кадровых проблем Украины. *Персонал*. 1999. № 1. С. 26-28.

35. Лепский М.А. «Свет» и «тьень» социальной перспективы / М.А. Лепский. К.: Молодь, 2000. С. 112.

36. Науменко О.М. Український парламент у дзеркалі статистики / О.М. Науменко. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса]*. 2013. Вип. 1. С. 376-386. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2013_1_28.

ДОДАТКИ

Додаток А

Програма соціологічного дослідження

на тему:

«Феномен мілітократії в Україні»

Актуальність дослідження. Мілітаризм – рухлива, нескінченно оспорювана концепція, яка переживає своєрідний ренесанс у багатьох куточках соціологічної спільноти. У критичних дослідженнях безпеки сфера охоплення цієї концепції все більше звужується через те, що теорія і аналіз сфокусувалися переважно на різних практиках сек'юритизації.

Мілітаризм і виробництво безпеки взаємно обумовлені, тому у нас є всі підстави вивчати різні прояви мілітаризму, їх історичні траєкторії і взаємозв'язки. Спираючись на роботи історичних соціологів, ми виділяємо ще три типи: мілітаризм національної держави, мілітаризм громадянського суспільства і неоліберальний мілітаризм. Вважаємо, ця типологія більш адекватно відображає ключові трансформації цієї концепції в наш час і допомагає краще зрозуміти порочне коло «мілітаризм – безпека».

При більш глибокому аналізі цих висловлювань можна переконатися, що мова йде не тільки про насильство, а в кінцевому рахунку про форму влади і управління як військовими масами, так і переможеними народами. Ведення військових дій передбачає наявність системи управління – владного регулювання процесом, що включає в себе дислокацію, переміщення військ, безпосереднє ведення бойових дій, а також організацію населення на захоплених (окупованих) територіях. Питання про те, чи всякий збройний конфлікт можна назвати війною, не є ключовим у контексті даного дослідження. Проте слід зазначити, що відмінність проглядається в постановці мети. Будь збройний конфлікт не має на меті повного захоплення противного держави, його знищення як такого. Війна ж, навпаки, основною метою ставить завоювання держави і реформування його економіки і соціального устрою стосовно державі-переможцю. Останнє передбачає знову ж здійснення владних відносин з боку військової адміністрації. Таку функцію несуть коменданти (начальники) гарнізонів на захоплених територіях, саме військова адміністрація призначає чиновників з представників найбільш лояльних до завойовникам (визволителям) верств населення для здійснення управлінської діяльності на місцях. Подібну картину ми спостерігали з найдавніших часів і до наших днів.

Об'єкт дослідження: народні депутати Верховної Ради України усіх скликань.

Предмет дослідження: феномен мілітократії в Україні.

Мета: визначити тенденції щодо розвитку феномену мілітократії в Україні.

Завдання:

- скласти соціальний портрет народних депутатів Верховної Ради України IX скликання;
- визначити кар'єрні шляхи народних депутатів Верховної Ради України IX скликання;
- проаналізувати канали рекретування народних депутатів Верховної Ради України IX скликання;
- розробити практичні рекомендації щодо гармонізації кар'єрних шляхів і каналів рекретування політичної еліти в Україні.

Системний аналіз об'єкта і предмета дослідження.

Інтерпретація основних понять дослідження (теоретична інтерпретація):

Військовослужбовець, військовий або військовик — людина, що служить у Збройних силах країни (англ. military serviceman або англ. military personnel).

Мілітократія, військова диктатура – форма правління, за котрої владу формують насамперед представники Збройних сил. Спирається на військово-політичний режим і монопольне панування військових кіл. У державах з такою формою правління відсутні чи лише формально існують представницькі органи влади, а дію конституції та інших законодавчих актів скасовано або припинено. Влада, згідно законодавства, застосовує фізичний і моральний терор, масові репресії.

Народний депутат України – особа, обрана до складу Верховної Ради України на депутатський мандат.

Політична еліта – внутрішньо-єдина соціальна сукупність осіб, яка складає меншість, але виступає суб'єктом підготовки та прийняття важливих стратегічних рішень у сфері політики.

Рекрутування політичне — процес відбору й залучення людей до влади.

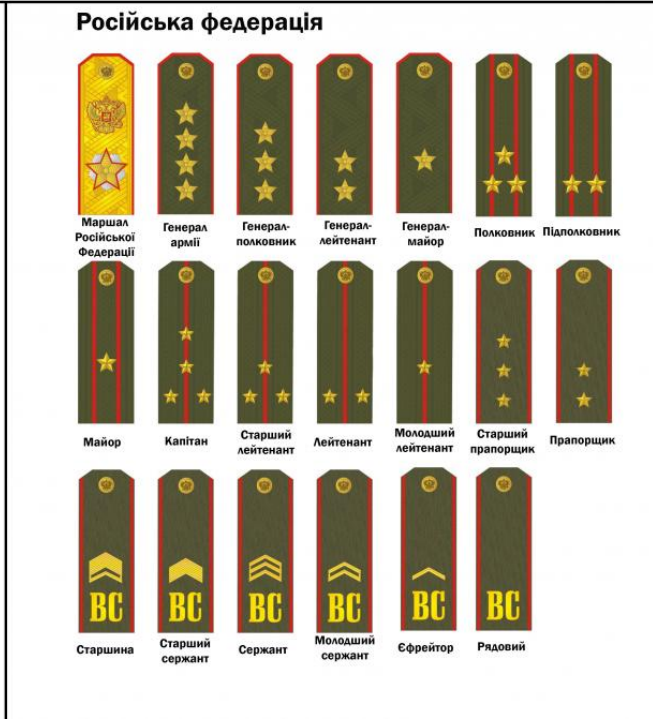
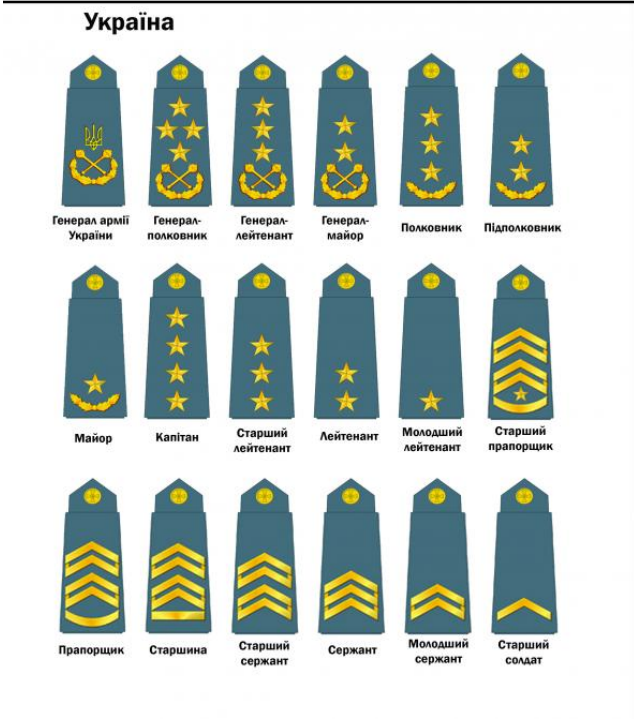
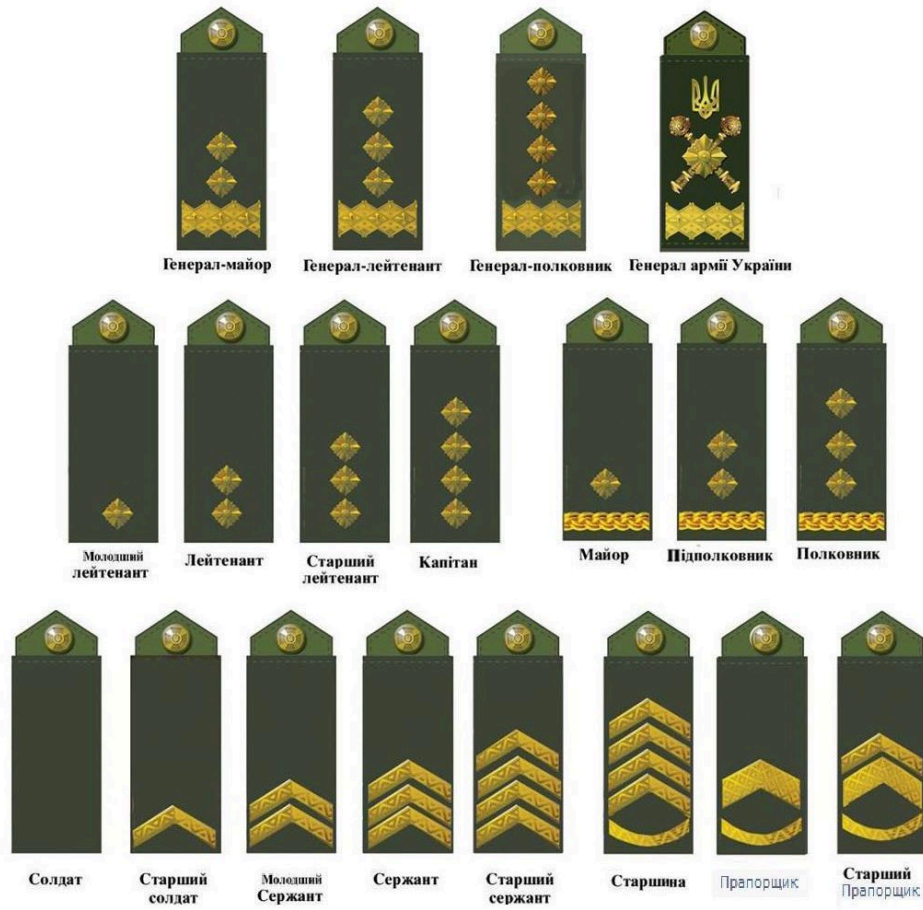
Кар'єра (італ. carriera – дія, життєвий шлях, поприще, від лат. carrus – віз, возок) – швидке й успішне просування по службовій, суспільній, науковій та іншій діяльності, досягнення популярності, вигоди, рід діяльності.

Кар'єра (від фр. carrière) – це професійний шлях до успіху по службових сходах до престижного соціального статусу і положення у суспільстві. У словнику Ожегова це слово характеризується: рід занять, діяльності; шлях до успіхів, видного положення у суспільстві, на службовому поприщі, а також саме досягнення такого положення.

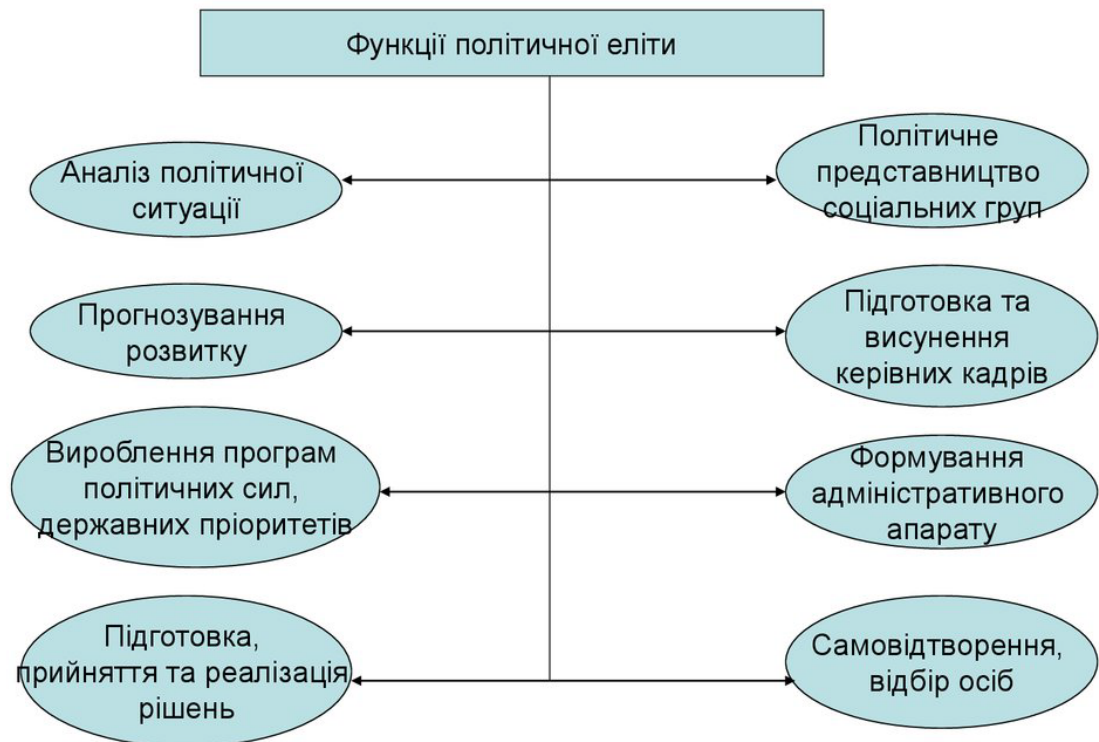
Політична партія – особлива громадська організація (об'єднання), яка прагне досягти мети, загальної для її членів шляхом придбання і здійснення політичної влади. Інструментом партії є оволодіння політичною владою в державі або взяти в ній участь через своїх представників в органах державної влади та місцевого самоврядування. У демократичних країнах політичні партії керуються інтересами своїх виборців.

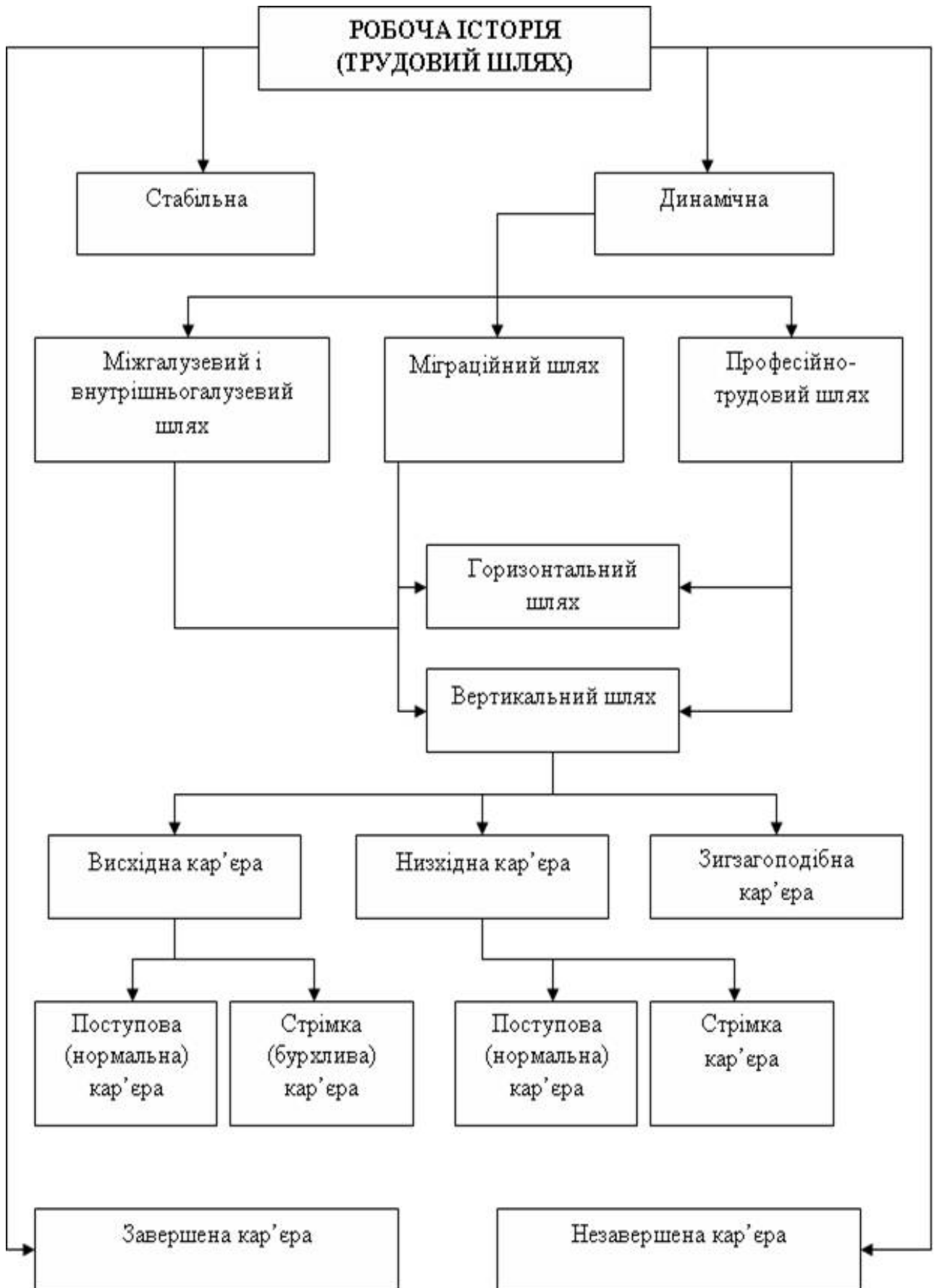

Операціоналізація (емпірична інтерпретація):

Типологія політичних еліт

Гіпотези дослідження. Найбільш ефективним кар'єрним шляхом потрапляння до політичної еліти в Україні залишається бізнес.

Картка спостереження

Змінна	Шкала вимірювання
Дата набуття повноважень	Інтервальна
Дата закінчення повноважень	Інтервальна
Освіта	Номінальна
ПІБ	Номінальна
Стать	Номінальна
Посада до обрання	Номінальна
Місце роботи до обрання	Номінальна
Тип організації	Номінальна
Сфера діяльності	Номінальна
Тип місця роботи	Номінальна
Партійність	Номінальна
№ у виборчому списку	Інтервальна
Суб'єкт висування	Номінальна
Місце реєстрації	Номінальна
Регіон проживання	Номінальна
Населений пункт	Номінальна
Дата народження	Інтервальна
Тип округу	Номінальна
Область округу	Номінальна
Список партії	Номінальна
Офіційна партійність	Номінальна
Партійність з урахуванням членства у списку	Номінальна
Вік	Інтервальна
Вік набуття повноважень	Інтервальна
Політичний напрям	Номінальна
Політичний шлях	Номінальна
Соціальний інститут	Номінальна
Індекс оновлення	Номінальна
Вікова категорія	Номінальна
Звання	Номінальна
Бойові нагороди	Номінальна
Військове членство	Номінальна
Років служби	Інтервальна
Участь у бойових діях	Номінальна
Афганістан	Номінальна
АТО	Номінальна
Інші гарячі точки	Номінальна
Військовий ЗВО	Номінальна
Тип військового	Номінальна

Візуалізація результатів соціологічного дослідження

Рис. 1 – Кількість військових у Верховній Раді України по кожному скликанню

Рис. 2 – Доля військових до загальної кількості народних депутатів України за кожним скликанням

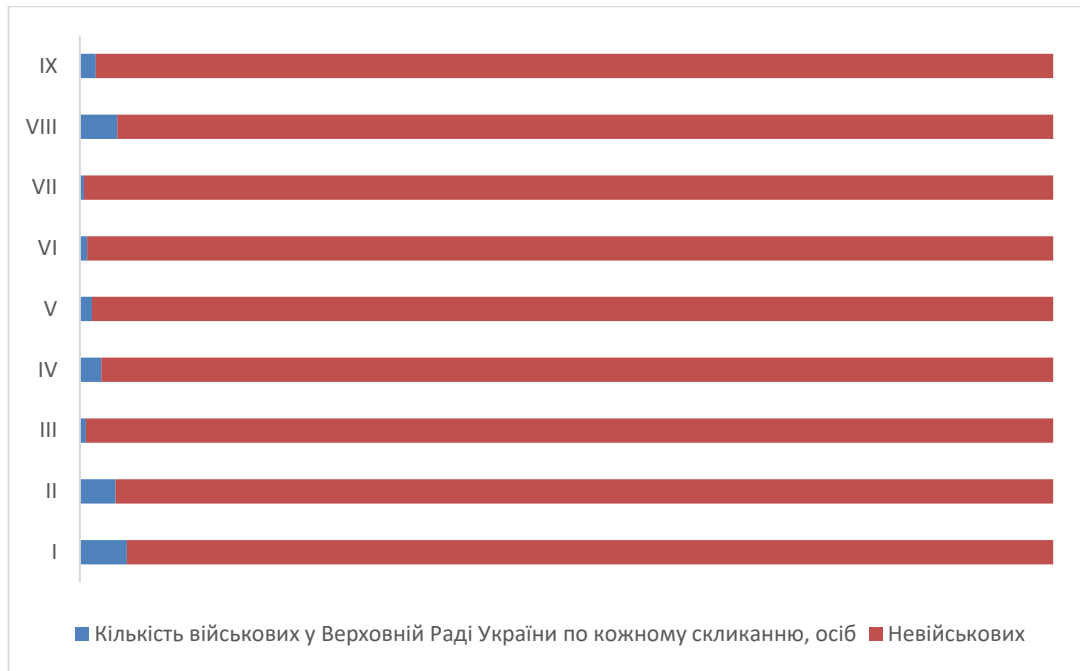

Рис. 3 – Співвідношення військових та невійськових народних депутатів України по кожному скликанню

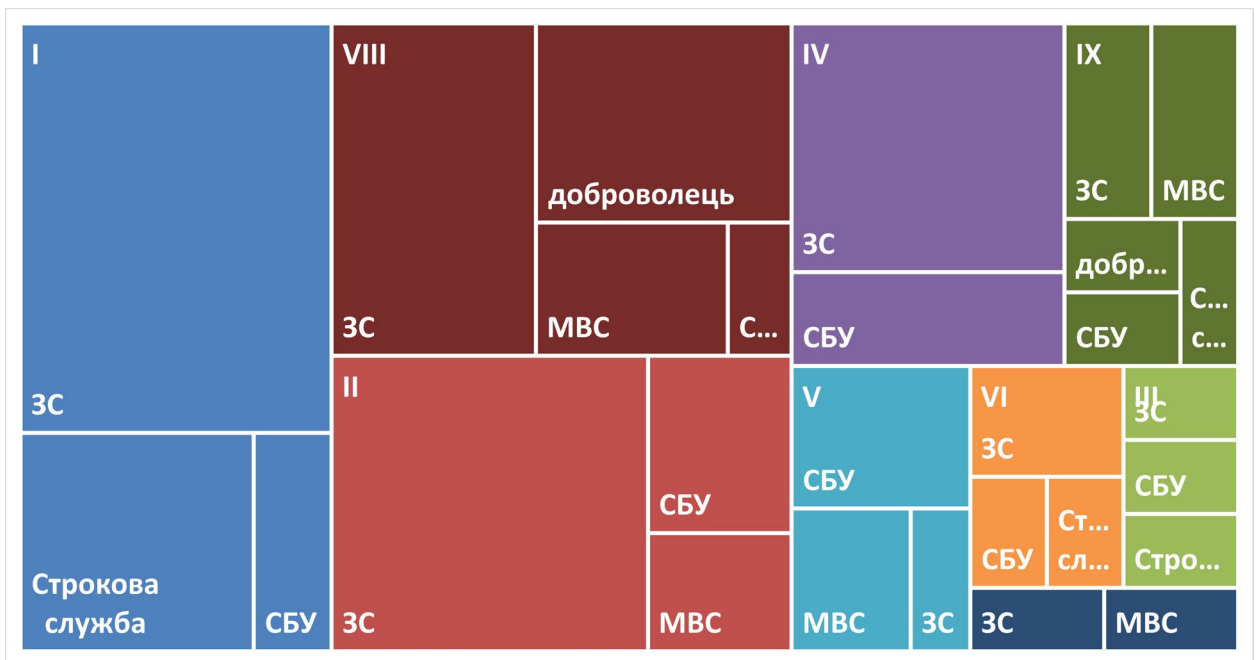

Рис. 4 – Матриця розподілу видів військових народних депутатів України за кожним скликанням

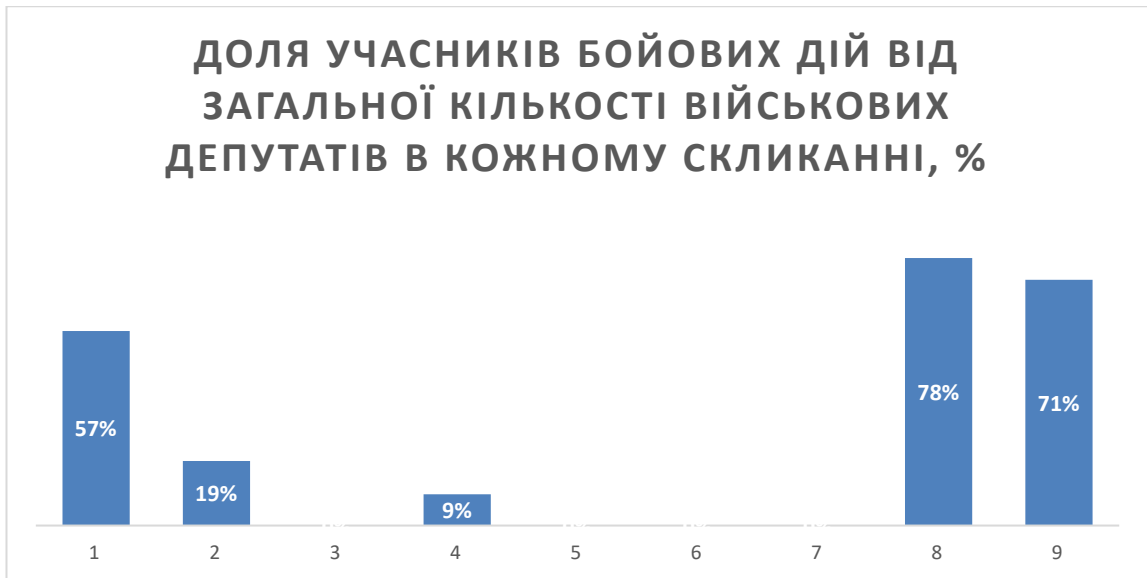

Рис. 5 – Доля учасників бойових дій від загальної кількості військових депутатів в кожному скликанні

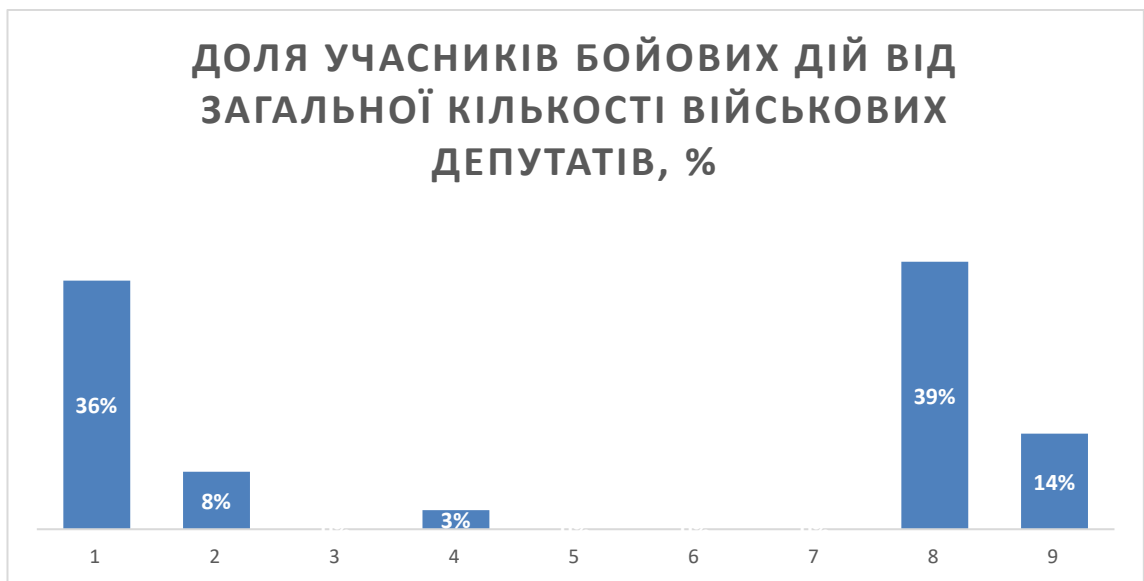

Рис. 6 – Доля учасників бойових дій від загальної кількості військових депутатів

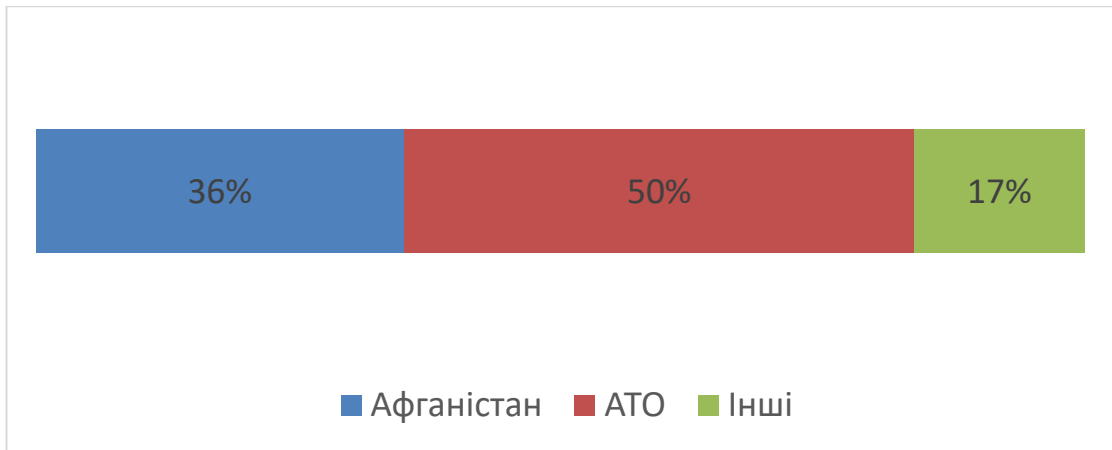

Рис. 7 – Розподіл участі військових депутатів в бойових діях

Таблиця 1

Найбільш згадувані місця отримання військової освіти народними депутатами України

ЗВО	КІЛЬКІСТЬ ЗГАДУВАНЬ
Військово-політична академія імені Леніна	10
Львівське вище військово-політичне училище	5
Військова академія імені Фрунзе	5
Київське суворовське військове училище	3
Військова академія Генштабу ЗС СРСР	3
Військова академія бронетанкових військ	3
Вищі Курси військової контррозвідки КДБ СРСР	3

Рис. 8 – Доля учасників бойових дій від загальної кількості військових депутатів в кожному скликанні

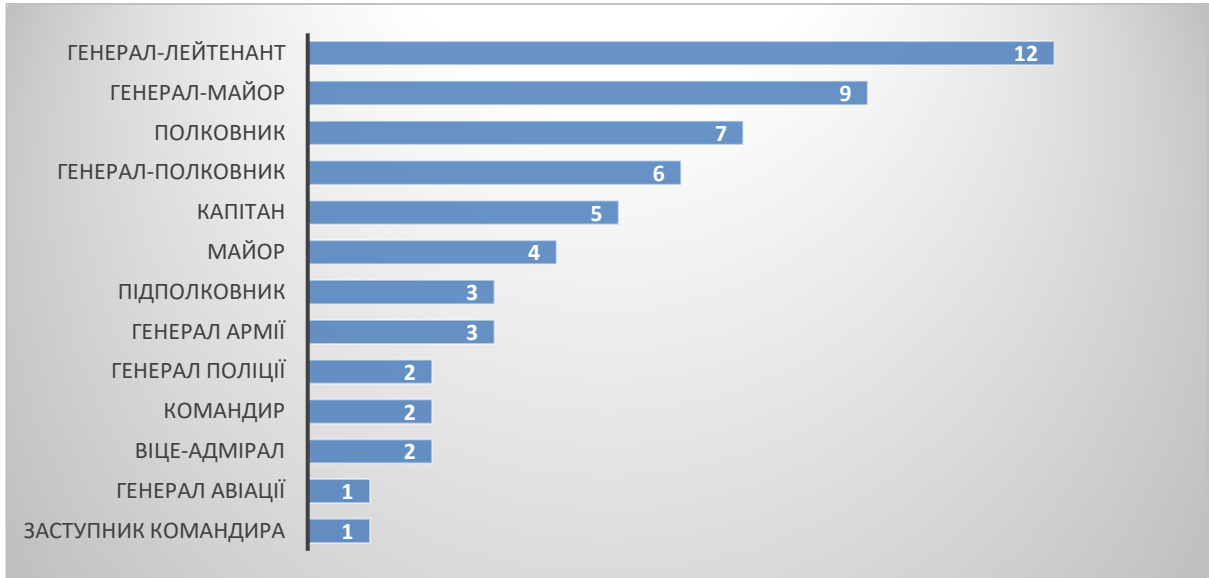

Рис. 9 – Військові звання народних депутатів України

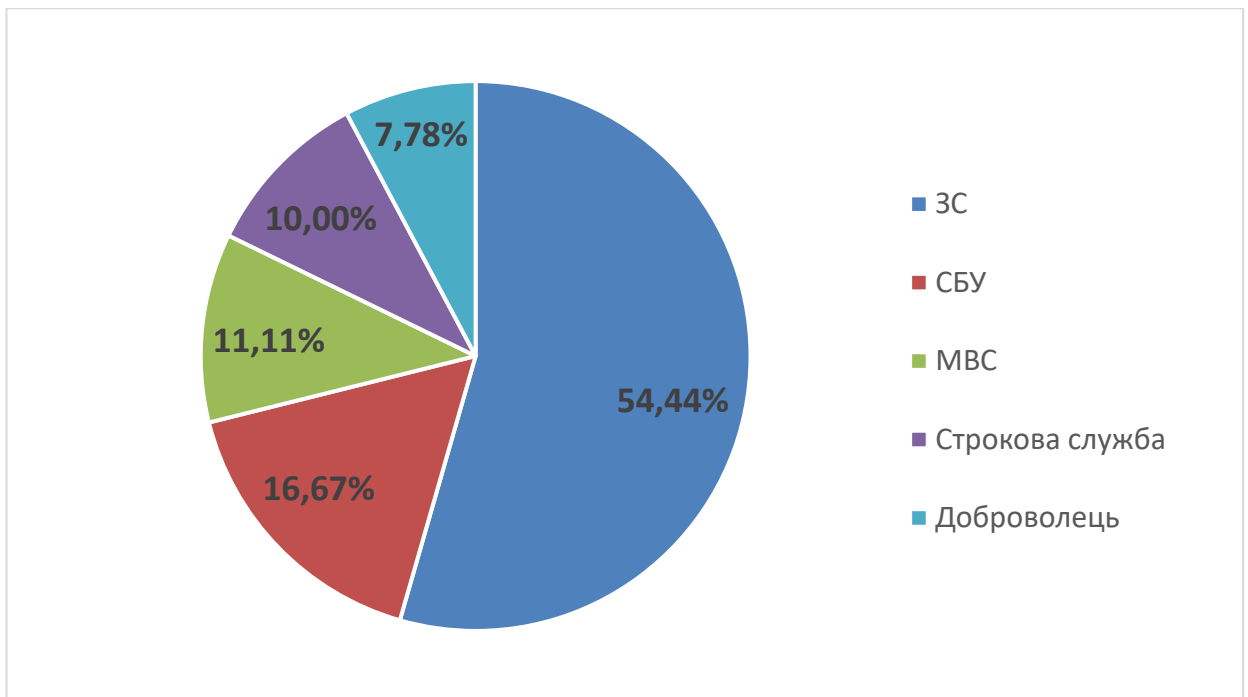

Рис. 10 – Розподіл військових народних депутатів за типом військового досвіду